

Waller, A. R.

## A könyvszakma, 1557—1625\*

Az angol könyvnyomtatás és könyvkereskedelem történetének legfeltűnőbb jellegzetessége a 16. század második felében a Stacionárius Céh (*Stationers' Company*) bejegyzése a céhjegyzékbe. A szakma céhhé szervezése volt az az eszköz, amelynek segítségével szigorú kettős ellenőrzés alá vonhatta az egész könyvnyomtatást és -terjesztést először is az állam, politikai és egyházi megfontolásokból, és másodsor maga a céh, belső szabályozás céljából.

Az írnokok és más, könyvek sokszorosításával és eladásával kapcsolatos foglalkozások céhe vagy fraternitása, amely 1403-ban alakult meg, az idők folyamán a könyvkereskedelem egyre nagyobb forgalma és a nyomtatás bevezetése hatására a stacionáriusok szakmai testületévé fejlődött; és mivel minden olyan személytől, aki London városában könyvekkel bármilyen kapcsolatban álló mesterséget folytatott megkövetelték, hogy a testület tagja legyen, ez az egyesület már régóta jelentős befolyást gyakorolt a szakma szokásjogának megállapítására és ellenőrzésére. Mivel még ennél is több hatalomra vágyott, a szakmai testület 1557-ben királyi kiváltságlevelet szerzett és hivatalosan bejegyzett céh lett, s ez nemcsak nagyobb hivatalos méltóságot ruházott rá, hanem a hatalmát is megnövelte az egész szakma felett. Az új céh irányítását egy céhmesterre és két gondokra bízta, akiket évente kellett választani, és a céh alapító tagjainak jegyzéke, amelyet részletesen felsorolt az alapító oklevél, 97 nevet tartalmazott. 1560-ban az egyesület fejlődése elérte tetőpontját, felvették a London város egyenruháját viselő céhek (*liveried company*) sorába.

A céh szabályai szerint minden tag köteles volt a céh által vezetett nyilvántartásba (céhkönyvbe) bejegyeztetni minden olyan könyv vagy szöveg címét, amelynek a tulajdonjogára igényt tartott, és ki akarta nyomtatni, s egyúttal díjat is fizetett a bejegyzésért. A könyvek bejegyzése mellett<sup>1</sup> a céh könyvei tartalmaztak még feljegyzéseket céhtagok felvételéről, inasok szerződtetéséről, és más, a céh életére vonatkozó ügyekről. A nyilvántartásokat elsősorban azért vezették, hogy elkönyveljék azokat a pénzeket, amelyeket a gondnokok a könyvbejegyzésekért szedtek be; a könyvek jegyzékbe vételének másik célja viszont kétségtelenül az volt, hogy elejét vegyék az egyes művek kinyomtatásával kapcsolatos tulajdonjogi vitáknak. Meg kell azonban említeni, hogy a nyilvántartásokban koránt sincs benne minden olyan könyv, amely Angliában nyomtatásban megjelent. Azok a

---

\* The Cambridge History of English literature. Ed. by A. W. Ward, A. R. Waller. Vol. IV. Prose and Poetry. Sir Thomas North to Michael Drayton. (A cambridge-i angol irodalomtörténet. 4. kötet. Próza és költészet. Sir Thomas Northtól Michael Draytonig.) Cambridge, 1934, Cambridge University Press. 378—434.

<sup>1</sup> Ami gyakorlatilag a copyrightot jelentette, azaz a kiadói jogot, mert szerzői jog ekkor még nem létezett; a *copy* ebben a szóösszetételben (sokszorosított) szöveget jelent, a *copyright* pedig a sokszorosított szöveg tulajdonjogát.

nyomdászok, akiknek külön privilégiumuk vagy monopóliumuk volt egy bizonyos könyv vagy esetleg egy bizonyos kiadványfajta nyomtatására, nem voltak kötelesek a céh nyilvántartásába vetetni ezeket a könyveket, és a király nyomdásza ugyancsak felette állt az ilyen szabályoknak, a mentesség azonban csak a pátensük körébe tartozó könyvekre vonatkozott. De a hézagok ellenére a cég nyilvántartásai (lajstromai) az információk csodálatosan gazdag tárházát kínálják annak a korszaknak a könyvtermésére vonatkozóan, ameddig ezeket a könyveket vezették.

A céh kiváltságlevelének egyenes következménye volt, hogy amint kiadták, attól kezdve az angol királyság területén senki nem nyomtathatott ki semmilyen szöveget kereskedelmi céllal, aki nem volt a Stacionáriusok Céhének tagja, vagy nem volt valamilyen monopóliuma vagy pátense, amely feljogosította egy bizonyos mű vagy kiadványfajta kinyomtatására. Sőt még a céh nyomdász és kiadó tagjainak tevékenysége is sokféle korlátozásnak volt alávetve. *[A korlátozó tényezők között]* nem szabad megfélemlenünk a királyi proklamációkról és parancsokról és a *Csillagkamara*<sup>2</sup> dekrétumairól sem; az egyes nyomdászoknak egyénileg kiadott privilégiumokat sem lehetett megsérteni, és ami még fontosabb, a könyvszakma szigorú szabályzatát, amelyet a Stacionáriusok Céhe fektetett le és léptetett érvénybe, sem lehetett büntetlenül megszegni.

Az állami hatóságok a céhbejegyzést és a kiváltságlevelet valószínűleg annál is szívesebben megadták, mivel ez olyan szervezettel ajándékozta meg őket, amelynek a segítségével jobban ellenőrzésük alá tudták vonni a könyvnyomtatást, és eszközt adott a kezükbe a lázító és eretnek kiadványoknak a betiltására; az ezektől való félelem állandóan ott kísértett a gondolataik mélyén, s egyre többször került sor arra, hogy ténylegesen be is tiltottak ilyen könyveket. Hogy ez az ellenőrzés mennyire volt hatékony, arra abból következtethetünk, hányszor voltak kénytelenek a titkos nyomdák a helyüket változtatni, ha veszélyes munkájukat el akarták végezni.

Az, hogy éppen a könyvek melyik fajtájára volt érvényes az eretnek, felségáruló és lázító kifejezés, az persze változott a mindenkori uralkodó vallása szerint. Természetes, hogy VI. Edward uralkodása alatt a pápista könyveket tiltották be,<sup>3</sup> de Mária királynő uralkodása idején mindent elkövettek, hogy visszaszorítsák a protestáns könyvek áradatát, amelynek megerősödéséhez az előző uralkodó nagyban hozzájárult. 1555-ben szigorú királyi proklamációt bocsátottak ki, amely megtiltotta Luther, Kálvin, Bullinger, Melanchthon, Latimer, Coverdale, Tyndale, Cranmer, Becon<sup>4</sup> és más reformerek műveinek kinyomtatását vagy az országba való behozatalát, és 1558-ban egy másik rövid, de kötelező érvényű kiáltvány ítélte el az eretnek

---

2 Törvénytörés, amely a Korona érdekeit védte, 1641-ben eltörölték.

3 VI. Edward uralkodása alatt közeledett az angliai reformáció leginkább az európai reformációhoz, előtte és utána is csak a nemzeti egyházon volt a hangsúly, és az uralkodó egyházfői szerepén, egyébként az anglikán vallás a katolicizmus számos vonását megőrizte.

4 Latimer, angol reformátor, VIII. Henrik püspöke, Mária alatt megégették Oxfordban; Coverdale, az angol református teljes Bibliaszöveg első fordítója; Tyndale, a protestáns újtestamentum első angol fordítója, a reformáció híve, VIII. Henrik kérésére V. Károly égettette meg máglyán; Cranmer, VIII. Henrik alatt Canterbury érsek, az angol reformáció egyik vezetője, Oxfordban máglyán megégették Mária uralkodása idején.

és felségáruló műveket, többek között a VI. Edward korabeli hivatalos szertartás-könyveket is.

Mária királynő halálával ezek a törvények hamarosan érvényüket veszítették, de nem hozott igazi szabadságot, hogy protestáns királynő [*I. Erzsébet*] lépett a trónra, mivel a nyomtatott könyvek mennyiségének növekedésével együtt erősödött az állam és az egyház óhaja is, hogy teljesen ellenőrzése alá vonja a könyvnyomtatás és -terjesztés egész folyamatát.

Uralkodásának első évében Erzsébet megerősítette a Stacionáriusok Céhének kiváltságlevelét, és még ugyanebben az évben kiadta a *Királynő Őfelsége Parancsait* (Injunctions given by the Queenes Majestie). Egyik parancsa fontos következményekkel járt az angliai könyvnyomtatás jövőjére nézve, mert erre alapult később a könyvek engedélyezése és cenzúrázása, melyet kifejezetten az egyház vezetői erőszakoltak ki Erzsébettől és a két következő uralkodótól [I. Jakab és I. Károly], és amely megengedte nekik, hogy kezükbe vegyék és a továbbiakban szoroson kézben is tartsák a könyvnyomtatást (persze csak a törvényesen megjelentetett könyvek esetében). Ez a parancs elrendelte, hogy semmilyen könyvet vagy írást nem szabad kinyomtatni, „ha előzőleg nem engedélyezte, félre nem érthető módon (*expressis verbis*) a Királynő Őfelsége, vagy Titkos Tanácsának (Privy Council) hat tagja, vagy nem nézte át alaposan és nem engedélyezte a canterbury érsek, a yorki érsek, London püspöke, a két egyetem [*Cambridge és Oxford*] kancellárja, de a[z engedélyező] püspök csak megyéspüspök (ordinarius) lehet, és az érsekeknek is a kiadvány kinyomtatása helyén illetékes érseknek kell lennie, vagy két püspök engedélye szükséges, akik közül az egyik mindig a megyéspüspök legyen. És az engedélyező nevét mindig fel kell tüntetni minden törvényesen kinyomtatott könyv végén, az engedélyezés bizonyosságául.”

Ha ezt a parancsot szó szerint végrehajtották volna, akkor szorgalmazói rögtön elérték volna céljukat. De számos olyan proklamáció tanúsítja, amelyet veszedelmes és kártékony könyvek ellen bocsátottak ki, hogy egyrészt milyen nagy volt a hivatalos szervek elszántsága ennek az irodalomnak a teljes felszámolására, másrészt milyen hatástalanok maradtak az ellene felhasznált eszközök. 1566 júniusában a Csillagkamara dekrétumot bocsátott ki a tiltott könyvek nyomtatása, az országba való behozatala és árusítása ellen, fenyítést és büntetést helyezve kilátásba azok számára, akik megszegik a tilalmat, és felhatalmazta a Stacionáriusok Céhét, hogy gyanús helyeken kutathassanak az ilyen könyvek után. William Elderton egyik balladájának, a *Doctor Stories stumblinge into Englonde*-nak (Doctor Stories betévelyeg Angliába) a megjelenése 1570-ben alkalmat adott további intézkedésekre, a titkos tanács egy rendelete formájában, amelyet a Stacionáriusok Céhe fejéhez és gondnokaihoz intéztek, és amelyben elrendelték, hogy a céh ne tűrje el semmilyen könyv, ballada vagy bármi más kinyomtatását, ha előzőleg nem látták a hatóságok és nem engedélyezték. Szigorú szavait intő példával is nyomatékosították, és az a keménység, amellyel időnként lecsaptak a vétkesekre, emlékeztetőül szolgált a többieknek, hogy milyen kockázatos ilyen dolgokba keveredni. William Carternek, egy olyan nyomdásznak, akit korábban már többször is bebörtönöztek, mert „gonosz, pápista könyveket” nyomtatott, alkalma volt megtapasztalni, hogy ez nem üres fenyegetés, mert —

amint Stow feljegyzí Annales-ében — , 1584. január 10-én felségárulásért elítélték<sup>5</sup> mint egy egyházszakadástól szóló, lázító értekezés (*A treatise of schisme*) nyomdászát, és másnap lófarakra kötve a newgate-i börtönből a tyburni vesztőhelyre vonszolták, és ott felakasztották, kibeleszték és felnégyelték.

A privilégiumokkal rendelkező nyomdászok és a kiváltság nélküliek, akik az előbbiek privilégiumait állandóan megsértették, közötti régóta dúló ellenségeskedés odavezetett, hogy mindkét fél az állam beavatkozásáért folyamodott, és a hatóságok nem is késlekedtek, hogy megragadják az alkalmat a könyvnyomtatás feletti ellenőrzésük megszigorítására. Ennek megfelelően, 1586 júniusában a Csillagkamara hozott egy a nyomdászati szabályozása szempontjából nagyon fontos rendelkezést, ami gyakorlatilag a korábbi rendelet megerősítése és kibővítése volt, s csak akkor került hatályon kívül, mikor 1637-ben I. Károly Csillagkamarájának még szigorúbb, bár rövid életű, rendelete váltotta fel. Az 1586-os rendelettel törvényesítették, hogy minden meglévő vagy később felállítandó nyomdát be kell jelenteni a céh fejénél és gondnokainál, hogy nyomdát csak Londonban lehet felállítani, ez alól kivételt képezett a cambridgei és oxfordi egyetem területe, de ezeken a helyeken is csak egy-egy nyomdát engedélyeztek, és hogy a „már működő nyomdák túlzott nagy számát” csökkentsék, több nyomdát ne lehessen felállítani, amíg az elhalálozások és egyéb körülmények folytán nem érik el azt a számot, amelyet a centerbury érsek és London püspöke megfelelőnek ítélt a birodalom szolgálatára, és üresedések esetén a céhnek egy olyan tagot kell állítania a hely betöltésére, aki saját nyomdával nem rendelkezik,<sup>6</sup> és a jelölést az egyházi bizottság elé kell terjeszteni jóváhagyásra. Szigorú büntetést helyeztek kilátásba azok ellen, akik bármilyen más könyvet kinyomnak, mint amit a Királynő Parancsa értelmében ki szabad nekik nyomtatni.

Az 1559-es rendelkezéseknek az a követelése, hogy fel kell tüntetni az engedélyező nevét minden könyv végén, gyakorlatilag holt betű maradt, de a „látta és engedélyezte a kihirdetett parancs szerint” szöveg, amely már nem sokkal a rendelet kihirdetése után feltűnik egyes címlapokon, azt mutatja, hogy valamilyen ellenőrzés mégis folyt, és a Stacionáriusok Céhének nyilvántartásaiban a könyvek bejegyzésének formája világosan mutatja a cenzúra egyre szélesebb körre kiterjedő működését. 1561 előtt a könyvekről csak annyit jegyeztek be, hogy a céh engedélyezte a nyomtatásukat, anélkül hogy bármi utalás történt volna a cenzúrára, de ennek az évnél kezdve már találkozunk időnként olyan bejegyzésekkel, hogy London püspöke, sőt néhány esetben a canterbury érsek engedélyezte a könyv kinyomtatását. Húsz évvel később, mikor John Aylmer lett London püspöke, akinek szívügye volt, hogy a könyvnyomtatást az egyház ellenőrzése alá vonja, neve gyakran szerepel a legkülönbözőbb könyvek engedélyezőjeként, még az olyan jelentéktelen csekélységekben, mint a balladákban is megtaláljuk az imprimatur-át. A szigorú fegyelmet megkövetelő Whitgift kinevezése a canterbury érseki székbe 1583-ban, és a Csillagkamara 1586-os rendeletének hatályba lépése tovább erősített a könyvnyomtatás ellenőrzését. 1588-ban már általános gyakorlat volt, hogy bejegyezték az engedély ki-

---

<sup>5</sup> Az eretnek irodalom terjesztőit azért lehetett felségárulásért elítélni, mert az angol uralkodó volt az államegyház feje.

<sup>6</sup> Általában bérmunkában dolgoztak az ilyenek egy nyomdászmesternél, szabad nyomdász néven.

adójának és a céh egyik vagy mindkét gondnokának [akik a céh részéről adták ki az engedélyt] nevét a Céh könyvébe, és még ugyanebben az évben Whitgift, akinek a cenzúra iránti érdeklődését csak tovább fokozta ellenfeleinek, az úgynevezett *Marprelate Értekezések* szerzőinek tevékenysége, 12 személyt nevezett ki hivatalos cenzornak. Ezek közül a legaktívabbak az ifjabb Abraham Hartwell, Whitgift titkára és Dr. Stallard voltak. A testület tagjai közé tartozott Robert Crowley is, író és egykori nyomdász, az ő sajtóján készült 1550-ben a *Piers Plowman* (Paraszt Péter látomása) három kiadása. Mária királynő uralkodása alatt külföldön élt, ezután újra felújította kapcsolatait a nyomtatással, mert 1578-ban felvették a Stacionáriusok Céhébe. A következő évek híres cenzorai közé tartozott Richard Bancroft, Whitgift káplánja, majd később utódja, a Marprelate nyomda felkutatása nagyrészt az ő tevékenységének volt köszönhető, és William Barlow, szintén Whitgift káplánja és később Lincoln püspöke, és Richard Mocket, az *Isten és a Király* (God and the King) című híres traktátus szerzője, amelyet minden angliai és skóciai háztulajdonosnak kötelező volt megvásárolni, és végül Daniel Featley, ragyogó hitvitázó és a westminsteri parlament teológusa.

Az egyházi részről felhatalmazott cenzorok mellett különféle világi hatóságok is engedélyezték időnként könyvek kinyomtatását, például Sir Francis Walsingham, a főkincstárnok titkára<sup>7</sup> sőt még maga lord Burghley is.<sup>8</sup> Egyes esetekben a titkos tanács pártfogását szerezték meg, máskor a londoni polgármester (lord mayor) vagy a londoni vizsgálóbíró (city recorder) engedte át a cenzúrán a könyvet. Bizonyos esetekben szakmai segítséget kértek, mint például 1589-ben, amikor egy orvosi könyvet a két gondok és „a könyv átnézésére kijelölt három orvos” kézjeggyel vettek fel a Céh nyilvántartásába. A XVII. század elején [I. Jakab korában] a dráma vált a megkülönböztetett figyelem központjává, és a színdarabok nyomtatását az udvari mulatságok rendezője (master of revels) engedélyezte. Ezt a hivatalt Sir George Buck töltötte be 1608-tól 1622-ig, közvetlenül utána pedig Sir John Ashley, majd Sir Henry Herbert, a költő [George Herbert] testvére. Az előbbi példák azonban, a színdarabok kivételével, csak egyedi esetek, a könyvek döntő többségét vagy az érsek [canterbury érsek], vagy a püspök [London püspöke], vagy a káplánja, vagy a titkára engedélyezte. Ez volt az a szűk és veszéllyel teli csatorna, amelyben az Erzsébet-kori irodalom féktelen sodrású folyamának át kellett magát törnie, mielőtt bejutott az irodalmi életbe.

\* \* \*

A Stacionáriusok Céhét kiváltságlevele felhatalmazta arra, hogy kutasson bármelyik nyomdász vagy könyvkereskedő műhelyének vagy boltjának egész területén annak ellenőrzésére, hogy semmit nem nyomtatott a szabályok ellenében, és erre a célra nyomozókat jelöltek ki, akik hetenként végigjárták a nyomdákat azzal az utasítással, hogy ellenőrizzék, hány sajtója van a nyomdásznak, mit nyomtat, hány példányban nyomtatja ki az egyes műveket, kinek a számára (ki a megrendelő), hány

7 Erzsébet egyik legbefolyásosabb embere, elkötelezett protestáns.

8 William Cecil, Erzsébet legfontosabb embere, fő tanácsadója volt, aki gyakorlatilag uralkodott Angliában. Ő csinált Erzsébetből vezető európai protestáns uralkodót.

segédet és inast foglalkoztat, és van-e a nyomda területén illetéktelen személy. Ezek az inkvizícióra emlékeztető látogatások gyakran vezettek illegálisan nyomtatott könyvek elkobzásához, és a Céh feljegyzéseiben sok példát találunk arra, hogy ilyen könyveket behoztak a Céh székházába, és ott vagy elégették, vagy olvashatatlanná tették a szöveget.<sup>9</sup>

A Céh figyelme azonban nem korlátozódott az illegális sajtótermékekre, hanem magukat a céhtagokat is gondosan ellenőrizték, és a rendeletek megszegéséért és egyéb vétségekért kirótt bírságok, illetve az ezekről készített elszámolások világosan mutatják, milyen szigorú volt az ellenőrzés. 1559-ben John King-et két shilling 6 pennyre büntették, mert engedély nélkül nyomta ki a *Dióbarna leányzó*-t (The Nutbrowne Maid). William Jonesra 20 penny bírságot vetettek ki, mert „egy Edward királyunk korából származó Úrvacsora könyvet adott el az új *[jelenleg érvényes]* helyett”.<sup>10</sup> 1595-ben, mivel Abel Jeffes „erkölcstelen balladákat és szeméremsértő dolgokat” nyomtatott ki, a céhbíróság elrendelte, hogy sajtóját, betűit és a nyomtatáshoz szükséges egyéb kellékeit, miután előzőleg lefoglalták és a Céh székházába vitték, rongálják meg, hogy nyomtatásra többé ne lehessen használni. Szabtak ki büntetést azért is, ha valaki megsértette egy másik nyomdász kizárólagos jogát bizonyos szövegek nyomtatására, azaz a kiadói jogot, és „rendetlen” (disorderly) nyomtatásért is, ez igen tág kategória volt, beletartozott a gondatlan munka mellett az engedély nélküli nyomtatás is. Eddig többnyire egyedi esetekről volt szó, de rendeztek időnként általános razziákat is, mint például 1562—1563-ban, mikor William Powellt megbírságotlák Nostradamus jóslatainak kinyomtatása miatt, 19 másik könyvkereskedőt pedig azért, mert árulták a könyvet. 1594-ben sok stacionáriusra vetettek ki nagy bírságot, mert „rendetlenül nyomtatott zsoldárokat” adtak el,<sup>11</sup> és 1603-ban 13 könyvkereskedő került bajba, mert részük volt a *Basilicon doron* (Fejedelmi tükör) engedély nélküli kihozatalában. Ezt a művet először Edinburgh-ben nyomtatták ki, 1599-ben, magánkiadásban, összesen hét példányban. Ezt a második kiadást Edward Allde nyomta, és egy könyvkereskedőt, Edward White-ot, mivel 500 példányt már eladott a könyvből, s ezért ezt nem lehetett elkobozni, börtönbüntetésre ítélték, de az ítéletet felfüggesztették, a céh belátására bízva esetleges későbbi végrehajtását. De vannak olyan esetek is, amikor a makacsul rebellis vétkeseket ténylegesen börtönbe vetették. Már ebben a korai időszakban is ingerelte a könyvkereskedők lelkületét, ha más szakmabeliek tolakodtak be a területükre, és Thomas Purfoot-ot azért bírságotlák meg, mert abc-s könyveket adott el a rőfösöknek. Gyakoriak a 16. században a bírságok azért is, ha valaki vasárnapon vagy ünnepnapon nyitvatartotta az üzletét, és nagyon általános az a vétség, hogy a mesterek inast tartottak anélkül, hogy a Céhnek bejelentették volna.

Sok vizslyt és gyakori vitát okoztak a nyomdászok között az Erzsébet uralkodása alatt kiadott nyomdászprivilegiumok. Ezek a privilegiumok nemcsak egy

9 damasked: jelentése az, hogy a könyv szövegét vagy soronként feketével lefedték, vagy mintákat nyomtak rá, mint a damasztra, ahonnan a módszer a nevét kapta, és ezzel vált olvashatatlanná. Nehéz elképzelni, miért találtak ki ilyen fáradságos és körülményes eljárást.

10 Ez csak kisebb vétség volt, mert a protestánsok belharcait érintette, és a puritánok még nem kerültek ekkor törvényen kívülre.

11 Feltehetően ez is az VI. Edward király korabeli zsoldárok árusítását jelentette.

bizonyos könyv kizárólagos kiadási jogára vonatkoztak, hanem gyakran egy egész kiadványfajtáéra is. Így például 1559-ben a jogi könyvek nyomtatásának kizárólagos jogát William Tottel kapta meg, élete végéig. William Seres-nek, akit Mária királynő uralkodása alatt megfosztottak az abécés könyvekre és magán imakönyvekre szóló privilégiumától, sőt be is börtönözték, sikerült visszaszereznie pátensét, sőt a fiára is átszállt, és még a Zsoltáros könyvek nyomtatásának kizárólagos jogát is megkapta. Christopher Barkernek, aki 1577-ben váltotta fel Richard Jugge-ot a királynő nyomdásza hivatalában, kizárólagos joga volt Bibliák, a hivatalos anglikán imakönyv (*The Book of Common Prayer*), statutumok és proklamációk nyomtatására. Leicester grófjának [*Erzsébet leghíresebb kegyencének*] közbenjárására John Day már előzőleg megkapta a verses zsoltáros könyv (*Psalms in metre*) és az ABC és Katekizmus (*ABC and Catechism*) nyomtatásának kizárólagos jogát. A szótárak és krónikák nyomtatásának privilégiumát Henry Bynneman kapta meg. Richard Watkinsnak és James Robertsnek 21 évre szóló pátense volt almanachok és jóslások kinyomtatására, és 1603-ban I. Jakab király ezt az értékes privilégiumot „örök időkre” a Stacionáriusok Céhére ruházta. Thomas Marshe pátense a leggyakrabban használt latin nyelvű tankönyvekre szólt. Az Ófelsége Kápolnájának személyzetéhez tartozó Birde Mester és Tallis Mester privilégiuma volt a kották és vonalazott kottapapírok nyomtatása. Arra is találunk példát, hogy csak egy meghatározott időre és egy meghatározott könyvre adtak ki privilégiumot, úgy, ahogy a mai szerzői jogban szokásos.

Az olvasónak már bizonyára feltűnt, hogy ezek a privilégiumok főleg olyan sztereotíp kiadványfajtákra vonatkoztak, amelyek iránt állandóan nagy volt a kereslet, és az igazi szépirodalom kiadását szinte egyáltalán nem érintették. De az, hogy a legjövödelmezőbb munkák csak néhány ember kezében összpontosultak, állandó elégedetlenség forrásává vált a szakmán belül, és mivel amúgy is kevés volt a munkaalkalom [*a nyomdák számának korlátozása miatt*], állandó panaszokat váltott ki azokból, akik szűkösen éltek.

Az így összecsapó erők egyik oldalt a jövödelmező privilégiumok és értékes kiadói jogok birtokosai voltak, akiknek ez a jól jövödelmező munka volt a fő tevékenysége, ezek voltak a céh vezető emberei, s ezért nagy volt a befolyásuk a céh ügyeinek alakulására is. A másik oldalon sorakoztak fel, mint az előbbieket természetes ellenzéke, azok, akiknek nem voltak kiváltságaik, vagyonuk, és mivel bizonyos mértékig kívülállónak számítottak, időnként rákényszerültek kétésebb vállalkozásokra is, és gyakran olyan szövegeket választottak nyomtatásra — csak kisebb dolgokat —, amelyekről feltehető volt, hogy népszerűek lesznek a nagyközönség körében, például szindarabokat, verseket, balladákat vagy bármi más nem sokra tartott csekélységet, amivel legfeljebb néhány garast kerestek. A monopóliumok birtokosainak jól hangzó érvei ellenére, mely szerint „a privilégiumok az az eszköz, amely lehetővé teszi, hogy sok olyan könyvet is kinyomtassanak manapság, amelyekből több haszna van az államnak, mint a nyomdásznak, mert az, akinek a pátenszt adták, a jövödelmező könyveken nyert hasznának egy részét szívesen fekteti be olyan újabb könyvek nyomtatásába, amelyek nagyon üdvösek ugyan az állam számára, a nyomdász kiadásainak azonban tizedét sem fedezik”, tény, hogy a kiváltságok nélkül dol-

gózó nyomdászoknak köszönhetjük, hogy megmaradt számunkra a kor költészete, drámája és népszerű szépirodalma. Azonban az a tény, hogy ezeknek az embereknek a nevét főleg az Erzsébet-kori irodalommal kapcsolatban ismertük meg, egyáltalán nem indokolja az a feltételezés, hogy kifinomult irodalmi ízlésű emberek lettek volna, akik tudatosan vállalták a jó ügy érdekében játszott szerepüket. Csak annyit jelent, hogy a szükség és az erős verseny élessé tette a szemüket, és meglátták, hogy mivel lehet jó piacot találni.

Az érdekek összeütközése különféle, sérelmeik orvoslására irányuló erőfeszítésekre sarkallta a háttérbe szorított nyomdászokat, és néhány vállalkozó szellem egészen addig ment, hogy saját kezébe vette az intézkedést, és kalózkidadásokat adott ki olyan kisebb könyvekből, amelyekre állandó és nagy volt a kereslet. Amellett, hogy gyorsan ki lehetett nyomtatni, ezeknek a kis, rövid kiadványoknak megvolt az az előnyük is, hogy könnyen lehetett őket terjeszteni, sok példányt vidékre is küldtek, ahol — mivel az impresszum is hamis volt — kevés volt az esély arra, hogy felfedezik szabálytalan eredetüket. Természetesen, a jogi következmények nem maradtak el, és 1582-ben John Day, aki a legjelentékenyebb privilégiumok tulajdonosai közé tartozott, panaszt tett a Csillagkamaránál Roger Ward-ra, amiért kinyomtatta, illetve William Holmes-ra, amiért árulta az *Abécé kis katekizmussal* kalóz példányait, pedig erre a kiadványra Day-nek volt pátense. Ward erélyes védekezéssel felelt a vádra, időnként pedig, épp a legalkalmasabb pillanatokban kihagyott az emlékezete, és azt hozta fel mentségére, hogy mivel nagyon kevés stacionárius kezébe került a legjobb könyvek nyomtatásának privilégiuma, a többieknek szinte semmilyen megélhetése nem maradt. Ugyanebben az évben William Seres Lord Burghley-hez fordult védelemért, mivel az ábécés könyvek és zoltárok nyomtatására kapott privilégiumát egyes stacionáriusok megsértették, és az a forma, amelyben panaszát előadja, arra utal, hogy a céh fiatalabb tagjai részéről szervezett kalózkodás folyt.

Ennek a törvénytörő bandának a vezetője John Wolfe volt, egy született agitátor, aki nemcsak hogy maga nyugodtan kinyomtatta a mások privilégiumába tartozó könyveket, hanem még a többieket is arra uszította, hogy szálljanak szembe a hatóságokkal. Egy kérvény, amelyet a Stacionáriusok Céhe nyújtott be a titkos tanácsnak 1583-ban elmondja, hogy Wolfe, mikor szemrehányást tettek neki, kijelentette, hogy ha nem lesz munkája, ki fogja nyomtatni [engedély nélkül] az összes könyveiket. Mikor megdorgálták, hogy egy olyan kis senki, mint ő nem engedheti meg magának, hogy Ófelsége kormányával szembehelyezkedjék, „Ugyan már” — mondta — „Luther is csak egymaga volt, mégis megreformálta az egész világot a vallásban, és én is egymagam vagyok, akinek meg kell és meg is fogom reformálni azt, ahogy ebben a szakmában intézik a dolgokat”. A vitatkozókkal ellentéteinek elsimítása érdekében tett erőfeszítések mégis jártak némi kis eredménnyel. A privilégiumok birtokosai átadták jogaik egy részét a céh szegényebb tagjainak, és Wolfe, mint a feljegyzésekből kiderül, „beismerte tévedését”, és felvették a Stacionáriusok Céhébe. Jót szórakozunk, mikor felfedezzük, hogy alig egy évvel felvétele után Wolfe és Francis Adams már mint felperes szerepel egy Csillagkamara előtt tárgyalt ügyben, jogos felháborodásuknak adnak hangot amiatt,



hogy törvényellenesen megsértettek egy privilégiumot, amelyben résztulajdont szereztek. Wolferól még az is kiderül, hogy később tevékenyen részt vett a titkos nyomdák utáni kutatásban, mint a céh hivatalos embere.

1577 táján az összes nyomdászok, könyvkereskedők és mesterlegények száma együttesen 175 volt London városában, és emellett volt még sok inas is, és a nyomdász-pátensekről készített jelentésében Christopher Barker, a királynő nyomdása 1582-ben azt állította, hogy csak a nyomdászok legalább három tucat<sup>12</sup> segédet foglalkoztattak. Azt is mondja, hogy 22 nyomda volt ekkor Londonban, és annak a véleményének ad hangot, hogy „8 vagy legfeljebb 10 nyomda éppen elég lenne egész Angliának, sőt még Skóciának is”. Nem túl liberális álláspont, de ne felejtjük el, hogy Barkernak privilégiuma volt. 1586-ban a nyomdász-mesterek száma 25-re emelkedett, és összesen 53 sajtójuk volt, de a Csillagkamara ugyanabban az évben kiadott rendelete értelmében további növekedést sem a mesterek, sem a sajtók számában nem engedélyeztek, és ez a szám nagyon keveset változott egészen 1640-ig, amikor a közügyek nyomására enyhítettek a szigorú korlátozáson. Ekkor gyors növekedés kezdődött, és 1649-ben már több mint 60 nyomda működött Londonban.

Annak ellenére, hogy az a munkamennyiség, amit a nyomdák biztosítani tudtak, szigorúan korlátozott volt, a munkaerőkínálat bőséges maradt, és mivel a nyomdász-mesterek túl sok inast vettek fel az előző években, úgy megnőtt a segédek száma, hogy nem jutott mindenkinek munka, és ennek elégedetlenség és nyomor lett az eredménye. Ezért a céh lépéseket tett a helyzet orvoslására, főleg az inasok számának korlátozásával, de a munkanélküliség közvetlen egyhítésére is hozott 1587–1588-ban bizonyos rendelkezéseket a nyomtatással kapcsolatban, amelyek kikötötték, hogy nem szabad inasokkal végeztetni a szövegszedést vagy a nyomtatást, ha a hozzáértő mesterlegényeknek nincsen munkájuk, és nem szabad egyben tartani a szedést a mesterlegények kárára. Ebben a szabályzatban az egyes művek egyszerre megjelentetett példányszámát is maximálták, általában 1250–1500 példányban szabták meg. Ennek a szigorításnak az volt az értelme, hogy több munkát adjon a szedőknek, mivel a szöveget minden nyomás alkalmával újra kellett szedni. Valószínű, hogy már korábban is hozhattak hasonló szabályt, mert talán ezzel magyarázhatjuk az olyan bibliográfiai rejtélyeket, mint például *Tottel Miscellanea*-jának második kiadását, ami kétszer jelent meg. Az első kiadás 1557 június 5-i dátumot visel, a második bővített kiadás pedig, amelyből két nagyon hasonló variáns maradt ránk, ugyanabban az évben, már július 31-én kijött. Az a tény, hogy a könyvek második kiadását minden valószínűség szerint általában az első kiadás szövegéről szedték lehet a magyarázata, hogy milyen erős tipográfiai hasonlóság van az egymás után következő kiadások között, s emiatt könnyen előfordulhat, hogy egy következő kiadást az előző variánsának nézünk.

A tanoncidő 7 és 11 év között váltakozott, és úgy volt megállapítva, hogy az inas elérje legalább a 24. évét, mire letelik a tanulóideje. Ennek az időnek a végén a mester köteles volt az inast felszabadítani, „ha jól és hűségesen szolgált”. De Arber

---

<sup>12</sup> Tehát 60, mert az angolok „score”-ral számolnak, ami 20-at jelent.

szerint alig több, mint az inasok fele jutott el a felszabadításig. Amint felszabadult, az ambíciózus fiatal nyomdász természetesen azon kezdett gondolkodni, hogyan állíthatna fel maga is nyomdát. De, mint láttuk, a nyomdászmesterek számát hosszú időn át 25-re korlátozták, és egy fiatal embernek bizony csekély volt az esélye arra, hogy maga is nyomdához jusson, és bekerüljön ebbe a kis válogatott társaságba. Eszünkbe jut itt az a romantikus hagyomány, melynek alapján a szorgalmas mesterlegény feleségül veszi mestere leányát, de a valóságban sokkal gyakrabban fordult elő, hogy a legény a mester özvegyét vette feleségül, sőt az sem volt ritka, hogy a nyomdát az özvegygel együtt egymás után két nyomdász is „átvette”.

A könyvkereskedői vagy kiadói pályán egyszerűbb, de kockázatosabb volt az indulás. A fiatal könyvkereskedő, ha volt vagyona, beszerezhetett eladható könyvek-ből egy alapkészletet, és azonnal megnyithatta üzletét egy forgalmas utcán, vagy választhatott magának egy jó helyet a Szent Pál székesegyház falai körül zsúfolódó kis bódék valamelyikében, vagy kirakhatta áruját egy asztalra. De ha nem volt semmi más, amire támaszkodhatott, csak a vele született esze és találékonysága, akkor is volt módja arra, hogy önállósítsa magát. Ha meg tudta szerezni valamilyen könyv vagy füzet vagy akárcsak egy ballada szövegének tulajdonjogát, és azt be tudta jegyeztetni a Stacionáriusok Céhénél mint saját tulajdonát, azután ki tudta nyomtattni egy nyomdász barátjával, akkor már elindulhatott a pályán, egyelőre szerényen, és ha az első kísérlete jól bevált, akkor már nagyobb készletre is szert tudott tenni, úgy, hogy saját kiadványát elcserélte más kiadókéval. Úgy tűnik, ez a kölcsönös csere általánosan elterjedt gyakorlat volt ekkoriban, és egyes könyveket már azzal a kikötéssel vettek fel a Stacionáriusok nyilvántartásába, hogy a stacionárius „nem zárkózik el attól, hogy ezeket a könyveket elcserélje a céhen belül, jó árukért”. Ez a szokás továbbélt az egész tizenhetedik századon át is, és a híres John Dunton is így kezdte kiadói pályáját 1681-ben. Miután előzőleg vállalta azt a kockázatot, hogy ki-nyomassa Doolittle *Krisztus szenvedései* (Sufferings of Christ) című könyvét, saját bevallása szerint „azzal, hogy az egész szakmában szeltemben-hosszában cseréltem a kiadványomat, jól elláttam a boltomat mindenféle kelendő könyvekkel”.

A stacionáriusok nemcsak olyan könyveket adtak ki, amelyeket maguk a szer-zők ajánlottak fel nekik, hanem gyakran maguk is kezdeményeztek, és rábeszéltek szerzőket arra, hogy írjanak nekik könyveket. Így például George Turberville Christopher Barker [*a királynő nyomdásza*] ösztönzésére és költségére vállalta el a *Vadászat nemes művészeté*-nek (The noble arte of venerie or hunting) (1575) összeállítását, és a kiadó maga választotta ki és szerezte be az összeállító számára a külföldi szerzők műveit. Mikor William Fulke a *Reims-i Testámentum cáfolatán* (Confutation of the Rhemish Testament) dolgozott,<sup>13</sup> öt, két emberét, és a lovaikat három-negyed évig tartotta el Londonban George Bishop, a könyv kiadója, sőt megszerzett Fulkenak minden olyan könyvet is, amelyre szüksége volt, és végül negyven fontot fizetett neki a munkájáért. Az a hat személy, aki azért ment Londonba, hogy elké-szítse a Biblia ún. hivatalos változatának (*Authorised Version*), végső revízióját, fe-

13 A reimsi katolikus szeminárium volt az angol reformáció elleni katolikus izgatás egyik központja, és itt készült egy Új Testamentum-fordítás és -kommentár, amely Angliában a tiltott könyvek közé tartozott.

jenként 30 shillinget kapott egy hétre, kilenc hónapon át, amíg a szövegen dolgozott. John Stow *Survey of London* (London bemutatása) című könyvéért 3 fontot és negyven példányt kapott a könyvből, „a *Rövid Krónika* (Brief Chronicle) érdekében való fáradságáért” pedig 20 shillinget és 50 példányt adott neki a kiadó.

Néhány tudósnak munkaalkalmat jelentett a szerkesztői és korrektori munka a jelentősebb nyomdák számára, és valószínű, hogy John Foxe, Európából való hazatérése után egy ideig John Daynél dolgozott ebben a minőségben, mint ahogy korábban Oporinusnál Bázelen. Christopher Barker 1582-ben úgy beszél a „tudós korrektorok” fizetéséről, mint olyan kiadásról, amelyet a nyomdásznak vállalnia kell; 1630 körül a király nyomdája négy korrektort foglalkoztatott, és mind a négy magister artium volt.

A könyvkiadóknak végzett bér munkák legnagyobb részt fordítások voltak, amiből rengeteg jelent meg ebben a korszakban, és általában nagyon rosszul fizették. Egy átlagos hosszúságú brossúra szokásos díja valószínűleg 2 font volt, de a szerzőnek, különösen ha fordításról volt szó, gyakran meg kellett elégednie azzal, hogy bizonyos számú példányt kapott művéből, és ezzel szabadon rendelkezett. 1622 után, mikor megjelentek az első hírlapok, a külföldi „Coranto”-kból [*kurrens hírek vagy események*] való fordítás jelentett újabb, nagyon szerény kereseti forrást, és ha elapadtak a hírek, vagy nem érkezett meg a külföldi sajtó, nem kétséges, hogy az írók Thomas Herberthez és társaihoz méltó leleményességről tettek tanulságot, Herberték ugyanis vagy húsz évvel korábban maguk álltak neki megírni az antilophoz címzett nyomdában a *Good Newes from Ireland, Bloody Newes* (Jó hírek Írországból, véres hírek) és hasonlóan megbízható hír-beszámolóikat, majd darabonként fél koronáért adták el agyszüleményeiket a könyvkiadóknak.

Egy szerény irodalmi műfaj, a ballada is adott munkát gyengébb íróknak és kisebb nyomdászoknak, ezrével készültek ekkoriban a nyomtatott balladák. Nem a régi, szájhagyományon alapuló, elbeszélő balladák, hanem elkorcsosult utódaik, utcán énekelt balladák aktuális témákról, szentimentális versikék szerelmes, erkölcs-nemesítő vagy satírikus témákról, rettentő bűntényekről vagy szörnyszülöttekről szóló történetek, tűzvészről, árvízről vagy más, éppen aktuális, a népet foglalkoztató szenzációról szóló elbeszélések, röviden bármi megfelelt balladának, amiről mélabúsi dalokat vagy csilingelő rímeket lehetett faragni, és „alig dugja ki az orrát egy kóbor macska a csatorna mellől”, mondták a kortársak, „máris írnak egy új balladát a furcsa esetről”. Annak ellenére, hogy olyan óriási példányszámban nyomták ki a balladákat, ezek az efemer, egy lapos nyomtatványok majdnem ugyanolyan nyomtalanul eltűntek, mint ahogy semmit sem tudunk már a szerzőikről sem. Azok, akik a balladákat megvették, nem törődtek vele, ki volt a szerzőjük, mint ahogy ma sem érdekli a közönséget, hogy ki írta a népszerű slágereket. William Elderton igen sok balladát írt, és Thomas Deloney-nak már vagy 50 balladája volt 1596-ban, és Anthony Munday is megtette a magáét, de természetesen a balladák többségének, néhány kivételével, csak a címét ismerjük már. Nemcsak balladairó volt sok, hanem olyan nyomdász is, aki ezek a nyomtatásából élt. Az első balladanyomdászok közül az egyik, John Awdeley, maga is írt balladákat, és Thomas Nelson is, a 16. század vége felé. Az egy lapos balladák legtevékenyebb szállítói közé tartozott a fleet street-i



Thomas Colwell, a kis britanniai [*bretagne-i*] Alexander Lacy, a London hídon székelő William Pickering,<sup>14</sup> Elderton számos balladájának kiadója, Richard Jones, aki 1586-ban nem kevesebb, mint 123 tételt jegyeztetett be egyszerre a Stacionáriusok Céhénél, és Edward Allde és Henry Carr, akik 36, illetve 20 tételes adagokat engedélyeztettek ugyanebben az évben.

A hivatásos író számára egy patrónus, akinek a könyvét ajánlhatta, legalább olyan fontos volt, mint a kiadó, és az előkelő irodalompártolók kegyeiért heves versengés folyt. A legjelentősebb patrónusok közé tartozott Leicester grófja, Spenser és Ascham barátja, Southampton grófja, Shakespeare barátja és pártfogója, Sir Philip Sidney és testvére, Pembroke grófnője, William Herbert, Pembroke grófja, John Donne barátja, aki minden újévkor 20 fontot küldött Ben Jonsonnak ajándékba, hogy vegyen rajta magának könyveket. Egy könyv számára kétségtelenül előnyt jelentett, ha egy előkelő személy presztizsének védelme alatt jelenhetett meg, de a szűkösen élő író szempontjából az a kézzelfoghatóbb jutalom sem volt közömbös, amelyet mindig elvárt azokért a hízelgő bókokért, sőt gyakran émelyítő dicshimnuszokért cserébe, amelyek az ajánlásban voltak találhatóak. Időnként az óhajtott jutalom hivatalos kinevezés vagy más ilyen természetű elismerés is lehetett, de sokkal gyakrabban adták pénzajándék formájában, melynek összege aszerint változott, hogy mennyire volt bőkezű a patrónus, vagy milyen ügyesen és kitartóan tudott a szerző pénzt kicsikarni belőle, bár néha az is előfordult, hogy csak az ajánlás kegyes elfogadása volt az egyedüli solacium [*vigasztalás*]. Richard Robinson, 1576 és 1598 között egy rakás unalmas vallásos mű szerkesztője és fordítója, feljegyzéseiből, amelyeket irodalmi munkásságából származó jövedelméről készített, és kéziratban hagyott ránk, képet kaphatunk arról, mennyit ért általában egy alkalmi dedikáció. A bőrkereskedők céhe vezetőjének ajánlott könyvéért — egyébként maga is a céh tagja volt — 2 shilling 6 pennyt kapott a céh vezetőjétől, és még 7 shilling 6 pennyt a céhtől. 1579-ben Sir Philip Sidney, akinek Robinson egy könyvet „ajándékozott”, négy angyalos aranytallért adott neki, s ezt Sir Henry Sidney még egy 10 shillinges adománnyal toldotta meg. Ellenben a *Dávid király hárfájának harmóniája* (*Harmony from King Davids Harp*) (1595) című műve harmadik részéért, amelyet Erzsébet királynőnek ajánlott, és akkor nyújtotta át neki, amikor „reggel a kápolnába ment”, nem kapott semmit, sőt a királynő azt mondta neki, hogy éppen elég kiadása van a szükségét szenvedő katonák zsoldjával és segélyezésével, és különben sem ő biztatta, hogy olyan munkát végezzen, amiért nem volt szándékában fizetni.

A szerzői jog egyetlen formája, amit ebben a korban elismertek az volt, ha a „szöveg”-et (*copy*) a Stacionáriusok Céhének könyvébe bejegyeztette egy céhtag, saját nevére, és a szabályosan nyilvántartásba vett mű nyomtatásának joga teljes egészében arra a stacionáriusra szállt, akinek a neve alatt a jegyzékben szerepelt. Ami a szerzőt illeti, neki egyáltalán nem voltak jogai. Igaz, előfordult néhány esetben, hogy egyes szerzők királyi pátenst kaptak, amely az ő kizárólagos tulajdonukba adta a művet, meghatározott időre, de ezek a kivételek csak erősítik

<sup>14</sup> Ekkor még a London Bridge-en is voltak boltok, mint ma Firenzében, vagy az angliai Bath-ban egy-egy hídon.

a szabályt. A szerző tehát ki volt szolgáltatva a stacionáriusnak. Persze arra volt lehetősége, hogy fogja a kéziratát, és körbejárja vele a boltokat, és megállapodjon egy könyvkereskedővel, aki hajlandó lett volna elvállalni a műve kiadását, de tovább már nem rendelkezhetett a művével, ha csak külön meg nem állapodott a könyvkereskedővel. A mű a nyilvántartásba a kereskedő neve alatt került be [*más, mint a céh tagja nem is volt jogosult erre*], és törvényesen a kereskedő tulajdona lett. Az a szerző pedig, aki megengedte, hogy kéziratban terjedjenek a művei, mint ahogy gyakran megtörtént versek vagy más szépirodalmi művek esetében, még az előbbinél is védtelenebb volt, mert ki volt szolgáltatva annak, hogy kéziratát megkaparintja egy lesben álló élelmes kiadó, aki hasznot sejt benne, és az első stacionárius, aki meg tudta szerezni, máris mehetett a kézirattal egyenesen a Stacionárius Céh székházába, biztosíthatta magának a kiadói jogot, és a szerencsétlen szerző minden fizetség és kárpótlás nélkül maradt, még az az öröme sem lehetett meg, hogy legalább a másoló vagy a nyomdász hibáit kijavítsa, s így írói hírnevén ne engedjen foltot ejteni. Ilyen esetekben a kiadó gyakran először írt a mű elé, annak ajánlotta, akinek akarta, és azt hirdette, hogy az ő érdeme, hogy az olvasóközönség megismerkedhetik a művel. Ilyen körülmények között jutottak el Sidney *Szonettjei* 1591-ben, Shakespeare *Szonettjei* 1609-ben, és egyéb érdemes klasszikus-társaik, amelyekkel ma együtt állnak a könyvtárak polcain, a nyomtatás magasztos állapotába, ha ugyan egyáltalában nyomtatványnak nevezhetjük az ilyen silány tipográfiai fércműveket.

John Minshew, lexikográfus önállósította magát és 1617-ben kinyomtatta „saját költségre és a köz javára” többnyelvű szótárát, a *Ductor in linguas*-t (Bevezető nyelvekbe), de mivel a stacionáriusok bojkott alá vették a könyvét, kénytelen volt maga keresni magának előfizetőket, s nem tűnik úgy, hogy sikeres volt a kísérlete. John Taylor, a temzei csónakos ugyancsak azzal próbálkozott, hogy előfizetés útján adja ki műveit, és az ő esetében hóbortos egyénisége és bőbeszédű frásainak vaskos szellemessége és féktelen jókedve sok pártfogót szerzett neki. Mielőtt elindult valamelyik különös útjára, prospektusokat vagy ahogy ő nevezte „szabószámházakat” hozott forgalomba, azzal a céllal, hogy előfizetőket biztosítson a később megjelentetendő útibeszámolóknak. Ilyen módon több mint 1600 előfizetőt szerzett a *Pennyles Pilgrimage* (Zarándokút egy fillér nélkül) (1618) című, Skóciában gyalogosan tett utazásáról készült útibeszámolójának. Erre a listára építve, 4500 példányt nyomtatott a műből, de az előfizetőknek majdnem a fele nem volt hajlandó fizetni, és a szerző mulatságos kis brosurában ostromozta a szószegőket, *A Kicksey Winsey, or, A Lerry Come-Twang* (Hóbortosság vagy zengő zűrzavar) címen, melyet a következő évben adott ki. Egyes kiadványai úgy fogytak, hogy „tiszteletpéldányokat ajándékozott” különböző embereknek, de nem felejtett el másnap elmenni az „édes jutalom”-ért. Azonban annak ellenére, amit [I.] Jakab király jelentett ki róla, legalábbis Ben Jonson szerint, hogy „soha nem látott Angliában olyan verseket, amelyek felérték volna a Csónakoséval”, nem mondhatjuk, hogy Taylor több lett volna bőbeszédű firkásznál, akinek féktelen önbizalma és gyors észjárása volt, de a bárdolatlan fajtából. Mégis legalább megvolt az az érdeme, hogy éles szemmel figyelte meg a kor emberét és erkölceit, és ez

bizonyos értéket kölcsönöz műveinek a társadalom-történet kutatója szemében. A „csónakos író” név sokkal jobban illik hozzá, mint az, amit maga adott magának, a „vízi költő”. Az sem rokonszenves, hogy milyen kitartóan üldözte szatíráival Thomas Coryate-et. 1630-ban egy folio kötetbe gyűjtötte, *All the Workes of John Taylor the Water-poet* (John Taylor, a vízi költő összes művei) címen hatvanhárom prózai és verses írását, de 1653-ban bekövetkezett halála idején már több mint százötven kiadványa volt.

A drámaíró különösen ki volt szolgáltatva a kalózkodó kiadók ragadozó hajlamainak. A színházi vezetőség, mivel attól tartott, hogy csökkentené az színházi előadások anyagi bevételét, ha a darab nyomtatásban terjedne, nem támogatta a színdarabok kiadását. De a népszerű darabokról biztosan lehetett tudni, hogy könnyű lesz eladni őket, és egy olyan stacionárius, aki „kapható szöveg” után kutatott, ha meg tudta szerezni egy népszerű darab szerepkönyvét, vagy tudott találni egy gyorsírót, aki lejegyezze a szöveget előadás közben, nem sokat törődött azzal, hogy az író vagy a színészek mit akarnak.

A Shakespeare drámák első, negyedréte-alakú kiadásainak (a quartoknak) nyomdászai és kiadói szinte mindnyájan a kiváltság nélküliek csoportjába tartoztak, és bár egyébként teljesen jelentéktelen stacionáriusok voltak, az, hogy kapcsolatba kerültek a színdarabok kiadásával, érdekessé teszi őket mint csoportot. Az első folio kiadásban (1623) található 36 színdarabból 16-ot már korábban is kinyomtattak, külön. A legkorábban a *Titus Andronicus* jelent meg 1594-ben, ezt John Danter nyomta Edward White és Thomas Millington számára. Ez a Danter, aki három évvel később kiadta a *Romeo és Júlia* első kiadását, a szakma egyik legrosszabb hírű tagja volt, és rendszeresen nyomott kalóz kiadásokat és trágár röpiratokat. Millington kiadta még a *The First Part of the Contention*-t<sup>15</sup> és a *The True Tragedie of Richard the Third*-öt,<sup>16</sup> 1594-ben, illetve 1595-ben. 1600-ban egy másik színdarabkiadóval, John Busby-val közösen kihozta a *Henry V.* első kiadását, és 1599. október 15-én saját neve alatt jegyeztette be a Stacionáriusok lajstromába „*A Norfolk-i nemesember végakarata és testámentuma, és hogyan bízta gyermekeit öccsére, aki igen gonoszul bánt velük, és hogy büntette meg érte Isten*” című szöveget, amely azóta egy rövidebb és költőibb címen vált ismertté, ez lett a *The Babes in the Wood* (Kisgyermek az erdőben).

Ezután következett Andrew Wise, egy jelentéktelen kis stacionárius a Szent Pál Székesegyház mellett, a temető felől, aki 1597-ben a *Richard II.* és *Richard III.* első kiadásait jelentette meg. A *VI. Henrik* első részét is ő adta ki, a két első quarto-t (1598 és 1599). William Aspley, egy másik stacionárius a Szent Pál Székesegyház temető melletti oldaláról Wise-zal közösen hozta ki a *Sok hűhó semmiért* és a *IV. Henrik* második részének ma egyedüli ismert negyedréte kiadásait 1600-ban. Aspley amellelt, hogy Chapman, Dekker és egyéb korabeli írók sok színdarabját is kiadta,

---

15 A VI. Henrik 2. része, ebben a kiadásban a York és Lancaster ház közötti küzdelem cím alatt jelent meg a VI. Henrik 2. és 3. része, ezt ma *Contention plays*-nek nevezik.

16 Ez valószínűleg sajtóhiba. Ekkor a *Contention plays* második része jelent meg, a *The True Tragedy of Richard Duke of York*. A III. Richárd csak 1597-ben jelent meg először, az előbbi darab azonban 1595-ben.

részt vett mindkét Shakespeare folio kiadás, az első és második folio megjelentetésében is, és neve szerepel a *Szonettek* első kiadásának néhány példányán is. Ugyancsak Shakespeare kiadója volt Cuthbert Burby, ő adta ki először, 1598-ban a *Felsült szerelmesek*-et. Az ő kiadásában jelent meg többek között John Lyly *Mother Bombie*-ja<sup>17</sup> (1594 és 1598), a szerző neve nélkül kihozott *Makrancos hölgy* (1594), és a *The Raigne of King Edward the Third* (1596 és 1599) (Harmadik Edvárd király uralkodása).<sup>18</sup> Azt is tudjuk, hogy ő adta ki Francis Meres *Palladis Tamia* című művét, amely 1598-ban jelent meg,<sup>19</sup> és egyik kiadója volt Robert Allott *England's Parnassus*-ának (Angol Parnasszus) 1600-ban.

Azok között a Shakespeare-darabok között, amelyek megjelenése James Roberts nevéhez fűződik, aki páténszel rendelkezett almanachok kiadására, találjuk a *Velencei kalmár* két kiadását, 1600-ból, a *Szentivánéji álom* egy kiadását, ugyancsak 1600-ból, és a *Hamlet*-et 1604-ből és 1605-ből. Ő vette át John Harwood-tól a színházi plakátok vagy programok nyomtatását, és ez a hivatal 1615-ben William Jaggard-re szállt. A Shakespeare darabjaival kapcsolatban álló egyéb stacionáriusok közül meg kell még említeni John Smethwick-et, aki egyike volt annak a négy kiadónak, akiknek a költségén az első folio kiadás megjelent [*Shakespeare összes darabjai*], Thomas Pavier-t, aki úgy adta ki a *Sir John Oldcastle*-t (1600), mint Shakespeare darabot<sup>20</sup> és a *Yorkshire Tragedy*-t (Yorkshire-i tragédia) (1608),<sup>21</sup> és *Nathaniel Butter*-t, akinek a nevéhez fűződik a *Lear* két kiadása 1608-ban, és Chapman Homérosza is,<sup>22</sup> de akinek fő érdekessége, hogy az újsághiadás úttörője volt. Állítólag kiadott egy *Courant, or Weekly Newes from Foreign Parts* (Kurrens vagy heti hírek külföldről) című kiadványt már 1621. októberében, de a céhkönyvekben az első bejegyzés a *Currant of Newes*-ről (Híríráram) csak 1622. június 7-i keltezésű, és a kiadványt ezután rövidesen rendszeres periodicitással kezdték kiadni, mert a „24. szám”-ot 1623. március 26-án jegyezték be, ezután pedig valószínűleg hetente jelent meg.

Shakespearenek azt a két versét, amelyek először kerültek sajtó alá, a *Venus és Adonis*-t 1593-ban és a *Lucrece*-t (Lukrécia) 1594-ben Richard Field nyomta, aki Stratford-on-Avonban született, és ezért feltehető, hogy személyesen is ismerte a szerzőt.

1609-ben Shakespeare *Szonett*-jeinek egy kézirata Thomas Thorpe kezébe került. Thorpe olyan stacionárius volt, aki egy irodalmi ügynök funkcióját töltötte be az ilyen sodródó „szövegek” összeszedésével. Megrendelte George Eld-nél a

---

17 Bombie anyó. A római vígjáték utánzása, a fősvény témájának feldolgozása.

18 Szerzője bizonytalan, egyesek legalább részben Shakespeare-nek tulajdonítják, mások részben Marlowe-nak. Krónikás darab, mint a korai Shakespeare-ek.

19 Idézetgyűjtemény, főleg aforizmák, egyrészt angol íróktól Chaucertól az író saját koráig, a XVI. század végéig, másrészt ezzel párhuzamosan latin, görög vagy olasz íróktól, akik valamiért az egyes angol írókra emlékeztetik a szerkesztőt, és párhuzamba állítja őket. 125 angol író tartalmaz, adatokat is hoz róluk. például elbeszéli Marlowe halálát. Meres tudós szerzőnek számít, cambridge-i tanár volt.

20 Nem Shakespeare darab, hanem anonim, de Shakespeare használta a nevet, Falstaff-ot hívták így eredetileg. A másik darab a lollard mártírról szólt.

21 Bár Shakespeare neve alatt jelent meg, nem ő írta, a Jakab-kori rémdrámák sorába illik inkább.

22 A leghíresebb angol Homérosz fordítás, az angol irodalom klasszikusa.

Szonettek kinyomtatását, és mivel valószínűleg nem volt saját üzlete, két másik stacionáriust, William Aspleyt és John Wrightot bízta meg azzal, hogy adják el a könyvet. Thorpe egyik, legelső sikere ezen a területen Marlowe *Lucanus-fordítása* volt, az első könyvéé 1600-ban, és a következők között találjuk Helaley *Augustinus-fordítását*, a *Citie of God*-ot (De civitate Dei) (1610), Chapman három színdarabját, Ben Jonson műveit és még másokat.

1599-ben engedély nélkül jelentette meg antológiáját, melynek ezt a címet adta *A szenvedélyes zarándok, W. Shakespeare-től* (The Passionate Pilgrime, by W. Shakespeare),<sup>23</sup> William Jaggard, az ő nevét is jól ismerjük, ő volt a színművek első gyűjteményes kötetének egyik kiadója, azé, amelyiket Shakespeare barátainak segítségével adtak ki 1623-ban. Ez a monumentális kötet, amely bár igen nagy vállalkozás, egyáltalán nem figyelemre méltó nyomtatvány, Jaggard fiának, Isaacnak a nyomdájában készült, négy stacionárius — William Jaggard, Edward Blount, John Smethwick és William Aspley — költségen. A költségek oroszánrészét valószínűleg Edward Blount viselte, aki valamivel több volt, mint pusztán könyvkereskedő, jó irodalmi érzéke és éles szeme volt, amely kétségkívül csak fejlődött az alatt a tíz év alatt, amelyet William Ponsonby mellett töltött el mint mesterlegény. Marlowe *Hero és Leander*-e 1598-as kiadásához először írt, melyben védte a halott költőt rágalma-zói ellen. Neki köszönhető Florio olasz szótárának, az *A Worlde of Wordes*-nek (A szavak világa) megjelentetése, 1598-ban, és ugyanennek az írónak Montaigne *Esszéiről* készített fordítása is (Essays), melyet 1603-ban hozott ki. 1609-től egy ideig William Barrett üzlettársa volt, és együtt adták ki 1612-ben a *Don Quijote* első részét Shelton fordításában, ami arról nevezetes, hogy Cervantes regényének legelső fordítása idegen nyelvre. 1622-ben jelentette meg James Mabbe fordítását Mateo Aleman pikareszk regényéről, a *Guzmán de Alfarache, a zsvány élete és kalandjai-ról* (The Rogue, or the life of Guzman de Alfarache) és John Earle *Microcosmo-graphie* című művéhez,<sup>24</sup> amelyet név nélkül adott ki 1628-ban, először írt.

Úgy tűnik, hogy a könyvkereskedők ugyanolyan fölényben voltak a nyomdászokkal szemben, mint az írókkal szemben, és Christopher Barker [*a királynő nyomdása*] 1582-es jelentésében arról panaszkodik, hogy a könyvkereskedők olyan keményen alkudtak, és magukra nézve olyan előnyös üzleteket kötöttek, hogy a nyomdászok általában csak kis nyereséghez jutottak, sőt gyakran vesztek is az üzleten. George Withert nem idézhetjük úgy mint elfogulatlan tanut, mert a stacionáriusokkal folyó elkeseredett vitája 1623-ban szerzett privilégiumával kapcsolatban, amely kimondta, hogy a *Himnuszok és egyházi énekek* (Hymns and Songs of the Church) című kiadványából egy példányt kell mellékelni a *Verses zsoltárok* (Psalms in metre) című kiadvány minden egyes példányához, kétségtelenül epébe mártotta a tollát. Ő maga azt állítja, hogy nem az a célja, hogy megrágalmazza a könyvkereskedőket, és nincs okunk kételkedni annak a kijelentésnek az igazságában, amelyet a Schollers Purgatory (Humán tudósok purgatóriuma) című művében tesz, ahol azt mondja, hogy „a Könyvkereskedő

23 Az antológiában van néhány szonett Shakespeare-től, és a *Felsült szerelmesekből* részletek, de a többi vers nem Shakespeare-szöveg.

24 Esszék, karakterek, embertípusok bemutatása Theophrastos mintájára. Earle Salisbury püspöke volt.



nemcsak a Nyomdászt, a Könyvkötőt és a Veretek készítőjét tette rabszolgájává, hanem az Írókat, sőt az írók egész birodalmát, és az összes liberális (humán) tudományokat [*artes liberales*] is szolgásgába taszította”.

Fenti művében, az „egyszerű stacionárius” leírásában — miután előzőleg ostromozza a nyomdászt és a könyvkötőt is — azt mondja a könyvkiadó-könyvkereskedőről, hogy „Nincsenek gátlásai amiatt, ha leveszi az igazi szerző nevét a könyvről, és a könyv második kiadására egy másik nevet tesz, és ha valami kis broszura van rábízva, az a véleménye, hogy nem sérti mások érdekét, ha új címet nyom rá (és így kétszer-háromszor elszedi az emberek pénzét ugyanazért a kiadványért, más-más címeiken). Ha bármi olyan szöveget megkaparint, amiről elképzelhető, hogy el lehet adni, akár akarja a Szerző, akár nem, ő kiadja. És úgy csinál mindent, még a címe is az lesz, ami a neki [a kereskedőnek] tetszik: és ezért jön ki annyi jó könyv végső símitások nélkül, és ostoba címekkel” — és még hosszan folytatja ebben a szellemben.

A kor könyvkiadója mégsem volt szükségképpen csak haszonszélű, és sok, a Stacionárius Céh bejegyzése és Cromwell nemzetközösségének létrejötté között megjelentetett hosszabb mű kiadása valószínűleg jelentős kockázattal járt, és ennek vállalása arról tanúskodik, hogy volt ezekben a kiadókban a köz java iránti érzékenység, és az ízlésük sem volt annyira rossz.

A korábbi kiadók között jelentős helyet foglal el Richard Grafton. Edward Whitchurch-csel együtt részt vett az Antwerpenben és Párizsban nyomtatott angol nyelvű Bibliák 1537 és 1539 közötti kiadásában, majd önállóan kezdett nyomtatni, nyomdája főleg szertartáskönyvek készítésével foglalkozott, amelyre ő és Whitchurch 1544-ben privilégiumot szereztek. 1547-ben őt tették meg VI. Edward király udvari nyomdászává, és a hivatalos imakönyv (*Book of Common Prayer*) számos kiadásának impresszumában láthatjuk a nevét. A király [VI. Edward] halála után, mivel nem tudta jól kiszámítani, milyen irányt fognak venni a politikai események, kinyomtatta Lady Jane Grey proklamációját,<sup>25</sup> ezért Mária királynő megfosztotta hivatalától. Amellett, hogy megjelentette John Hardyng *Krónikáját* (*Chronicle*) 1543-ban és Edward Hall *Union of Lancaster and York* (A Lancaster és York ház egyesülése — tudniillik a Tudor királyi házban) című művét 1548-ban és 1550-ben, Grafton maga is állított össze egy rövidített kiadást az Angol Krónikából (*Abridgement of the Chronicles of England*), s ezt veje, Richard Tottel adta ki 1652-ben, és egy másik krónikát is *A Chronicle at Large* (Általános krónika) címen, amelyet szintén Tottel jelentetett meg 1560-ban. Tottel legjövődelműbb foglalkozása azonban a jogi könyvek nyomtatása volt, amelyre 1552-ben királyi pátenst kapott, de ma talán mégis többen ismerik amiatt, hogy ő volt a *Tottel's Miscellany* kiadója, mely 1557-ben jelent meg először, és legalább hét kiadást ért meg a 16. század végéig. Ezenkívül John Cawood-dal és John Walley-vel együtt társkiadója volt Sir Thomas More (Morus Tamás) *Művei* (*Works*) folio alakú kiadásának, amely ugyanabban az évben jelent meg, mint a *Miscellanea* első kiadása.

---

25 Lady Jane Grey, a kilenc napos királynő VI. Edward halála után rövid ideig uralkodott, mert a protestáns frakció mindenáron meg akarta akadályozni a katolikus Mária trónra jutását. Mária apósával és férjével, VI. Edward leghatalmasabb embereivel együtt kivégeztette.

William Copland, valószínűleg a nyomdász és fordító „öreg Robert Copland” egyik fia nyomtatta ki Gawin Douglas Aeneis fordítását, amely 1553-ban jelent meg, és ugyanennek az írónak *Palice of Honour* (Becsület Palotája) című művét is ő adta ki, év nélkül. Egyéb nyomtatványai között találhatjuk Caxton *Trója regényének*, az *Aymon négy fia* széphistóriának, és Malory *Arthur királyának* egy-egy kiadását, ezeken maga nyomdász végezte el a szerkesztői munkát, és egy fűvészkönyvet is, *A boke of the properties of Herbs* (Könyv a gyógyfűvek tulajdonságairól) címen, melynek összeállítását szintén neki szokták tulajdonítani.

A korszak összes könyvkereskedője és nyomdásza közül a leghíresebb John Day volt, akinek 1546-ban induló pályája alatt négy király uralkodott Angliában [*VIII. Henrik, VI. Edward, Mária és I. Erzsébet*]. Már korábban említettük a *Verses Zsoltárok* (Psalms in Metre) és az *Ábécés könyv és Katekizmus* (ABC and Catechism) nyomtatására vonatkozó, jelentős privilégiumát. de előnyös helyzete mellett még ahhoz is elég szerencsés volt, hogy megszerezte magának a hatalmasok, és különösen Parker érsek támogatását, akiben bőkezű pártfogóra talált. Parker biztatására sokat tett azért, hogy magasabb színvonalra emelje az angliai nyomdászatot, és különböző típusú betűkészleteket metszetett. 1567 körül adta ki első könyvét (az *Aelfric Húsvéti Homiliáját* — Aelfric's Paschal Homily<sup>26</sup>), angol-szász betűkkel nyomtatva, és ezt a szász betűtípust használták fel egy másik óangol könyv, a Parker érsek gondozásában megjelenő *Aelfredi regis res gestae* (Nagy Alfréd kiály gestája), Asser püspök művének 1574-es kiadásához is, amely Day nyomdászművészetének egyik legszebb példája.<sup>27</sup> Day nyomdája azonban nem olyan fontos az angol irodalom szempontjából, mint amilyen fontos helyet foglal el az angol nyomdászat történetében. Legtöbb könyv, amelynek impresszumában Day neve szerepel, szigorúan orthodox szellemű teológiai vagy egyházi mű, de egy kiemelkedik közülük, John Foxe *Actes and Monuments* című művének első angol kiadása (1563).<sup>28</sup> Thomas Becon több művét is megjelentette, és 1570-ben a *Gorboduc* első hivatalosan engedélyezett kiadását,<sup>30</sup> és Ascham *Scholemaster*-ét (Iskolamester)<sup>31</sup> is. William Seres, aki 1546 és 1550 között Daynél dolgozott mint nyomdász, kiadott néhány figyelemre méltó fordítást, többek között Castiglione *Il Cortegiano*-ját, Thomas Hoby angol fordításában és Arthur Golding Caesar- és Ovidius- fordításait. 1569-ben jelentette meg John Hart, chesteri kikiáltó (herold) művét a helyesírásról, az *An orthographie*-t, amely a fonetikus írásra tartalmaz példákat.

Irodalmi szempontból William Ponsonby volt az egyik legnevezetesebb kiadó, az ő kiadóháza egy egész sor jelentős művet jelentetett meg 1577 és 1603 (halálának

---

26 Aelfric óangol, azaz angol-szász szerzetes volt, a 11. század első felében élt, és fő művei az egyházatyák művein alapuló homlíái, húsvéti homíliája az anglikán egyház támogatásával jelent meg nyomtatásban, a transsubstantiatioval foglalkozik.

27 Asser Nagy Alfréd háztartásának tagja volt, a 10. században élt, és műve az első olyan életrajz, amelyet Angliában világi személyről írtak. Angolra fordítva ma is klasszikus műnek számít.

28 A protestáns mártírok híres könyve, először a protestáns emigrációban jelent meg, latinul, maga Foxe is emigrációban élt, a bázeli Oporinus korrektora és szerkesztője volt, és könyve Mária uralkodása alatt be volt tiltva. *Book of Martyrs* a népszerű címe, később még sok kiadást megért.

30 Thomas Norton és Thomas Sackville színdarabja, egyik legkorábbi angol színdarab.

31 Roger Ascham Erzsébet királynő nevelője volt, de ebben a könyvében a nemes ifjak nevelésével foglalkozik.

éve) között, többek között Sir Philip Sidney *Arcadia*-ját 1590-ben, az összegyűjtött műveit 1598-ban, Machiavelli *Firenze története* (Florentine Historie) című művét Bedingfield fordításában 1595-ben, és Robert Greene *Mamillia*-ját (1582–1593 között). De Edmund Spenser műveinek kiadása tette a nevét igazán ismertté. Először a *Tündérr királynőt* (The Faerie Queene) (1–3. könyv), majd Spenser összes művét kiadta, a *Pásztor kalendárium* (Shepherds Calender) kivételével, ezt Hugh Singleton jelentette meg 1579-ben. Simon Waterson, aki Ponsoby halála után megszerezte néhány olyan mű kiadói jogát, amely korábban Ponsonbyé volt, Samuel Daniel sok művét kiadta, és néhány évig az oxfordi és cambridgei nyomdák termékeit is árulta mint az egyetemek londoni könyvkereskedője. A szakma legbefolyásosabb embere a 16. század második felében Christopher Barker volt, a királynő nyomdása, akiről már korábban történt említés. Nyomdája főleg Bibliák és hivatalos kiadványok nyomtatásával foglalkozott, és 1599-ben bekövetkezett halála után fia, Robert követte a királyi nyomdász hivatalában, az ő nevéhez kapcsolódik az angol Biblia 1611-es királyi változata, az úgynevezett *Hivatalos Változat* (Authorised Version).

A többi ötszázegynéhány stacionárius közül, akik ebben a korszakban könyveket nyomtattak vagy adtak ki, megemlíthetjük még Thomas Marshe nevét, aki 1554 és 1587 között a tankönyvek mellett, amelyre a privilégiuma szolgált, még sok más könyvet is kiadott, Henry Fetherstone-t, a *Purchas his Pilgrimes* kiadóját, Ralph Newbery-t és George Bishop-ot, két olyan kiadót, akik résztvettek Raphael Holinshed *Krónikáinak* (Chronicles) és Hakluyt *Utazásainak* (Voyages) megjelentetésében, és Nicholas Bourne-t, jelentéktelen könyvek termékeny kiadóját, akinek érdekeltsége volt a *Swedish Intelligencer*-ben (Svéd Híradó) és egyéb külföldi hírgyűjteményekben.

Londonban az Erzsébet-kor könyvkereskedőinek kedvenc helyei a Szent Pál székesegyház mellett, a temető felől, a Fleet street-en és a század vége felé a Paternoster row-n voltak, de egészen világos, hogy a Szent Pál székesegyház környéke volt a szakma földrajzi központja. A katedrális körüli helyek két osztályba sorolhatók: az egyikbe azok a házak tartoztak, amelyek határosak voltak a templom kertjében lévő temetővel, a másikba pedig a kevésbé masszív bódék (bezárható boltok) és utcai standok, amelyek magának a templomnak a falai és ajtaja köré voltak zsúfolva. Azok a stacionáriusok, akik távolabb laktak a Szent Pál székesegyháztól, nyilvánvalóan szükségét érezték, hogy közelebb kerüljenek ehhez az üzleti központhoz, mert egy részük standokat állított fel a székesegyház ajtaja mellett. Egyikük Henry Bynneman volt, nyomdász és könyvkereskedő, aki a Sellőhöz címzett házban lakott a Knight Rider utcában, és volt egy boltja a Szent Pál székesegyház északnyugati kapuja mellett is. Kiadványai között található Gabriel Harvey néhány latin nyelvű műve, és Richard Smith megbízásából ő nyomta ki George Gascoigne *Poesies*-ét (Virágcsokor – vegyes gyűjtemény, van benne dráma és verstani esszé is), és ennek korábbi kiadását is, amely 1573-ban *A Hundreth sundrie Flowres* (Száz tarka virág) címen jelent meg, Holinshed *Krónikájának* (Chronicles) 1577-es kiadását, és Stanhurst Aeneis-fordítását, az első négy könyvet ő nyomtatta ki, az utóbbit 1583-ban, halálának évében. Mikor John Day úgy találta, hogy aldersgate-i nyomdája nincs elég jó helyen ahhoz, hogy jól el tudja adni

könyveit, ő is szerzett magának 1572-ben egy helyet a templom melletti temető kertben, abban a reményben, hogy ez a hely jobb alkalmat kínál nagy készletének értékesítésére, és annak a kis építménynek a leírása alapján, amelyet itt felállított, fogalmat alkothatunk magunknak arról, milyen volt ezeknek a székesegyház melletti boltoknak a külseje.

„Takaros, szép kis boltot épített fel. Csak kicsi volt, és alacsony, és lapos tetejű, és [a teteje] ólommal borított, mint egy terras, korláttal szegélyezve, lehetett itt állni bármilyen diadalmenet vagy látványosság alatt”. És, mint megtudjuk, csak negyven vagy ötven fontjába került.

A London Híd (London Bridge) csak a 17. század második felében lett arról híres, hogy a könyvkereskedők egyik kedvenc helye, de William Pickeringnek, egy olyan könyvkereskedőnek, aki főleg balladákat és más hasonló népszerű, de értéktelen kiadványokat árult már 1557-ben volt itt üzlete. A következő évben a „Szent Magnus sarkánál lakott”, ez, ha nem is volt kifejezetten a hídon, de nagyon közel hozzá, és több mint száz évig folyt itt [ti. a magadott címen] könyvkereskedés. Ahogy az a londoni kikötőhöz való közelsége miatt várható volt, sok tengerészeti könyvet árultak itt, és az útra készülődő tengerészek rendszerint betértek az ismerős boltba és megvásárolták a *Hajózás művészetét* (The Art of Navigation) és talán, ha éppen az volt az úticéljuk, a *Hollandia és Frízföld között elterülő tenger térképét vagy útvonalait* (Card or rutter of the sea lyenge betwene Holland and Ffryseland), és ha olyan beállítottságúak voltak, megerősíthették lelküket *A tengerész szent biztonsága vagy a tengerészek imakönyvével* (The semans sacred safetye or a praier booke for seamen) is.

\* \* \*

Az angol nyomdászatról nem mondhatjuk el, hogy magas színvonalával tűnt volna ki a szóban forgó korszakban. Valószínűleg a szakmában uralkodó általános viszonyok is az ellen hatottak, hogy magas színvonal alakulhasson ki, vagy akárcsak törekedni is lehessen rá. A híres nyomdászok rendszerint azok voltak, akik értékes privilégiumok felett rendelkeztek, és így eleve védve voltak a konkurencia ellen, tehát nem igen ösztönözte őket semmi arra, hogy nagy költséggel új betűket metszessenek, vagy megerőltessék magukat azzal, hogy minőségi munkát végezzenek. A kevésbé tehetős nyomdászoknak nem volt sem pénzük, sem néhány kivételtől eltekintve tehetségük ahhoz, hogy jó munkát adjanak ki a kezükből, és sok termékük akkora hanyagságról és tanulatlanságról tanuskodik, amit csak a következő korszakban fognak majd felülmúlni, mikor az volt a fontos, hogy az embereket jó cselekedetekre ösztönözzék, és teljesen lényegtelenné vált az a képességük, hogy tudnak-e jó munkát végezni.

A korszak első felében, amikor még megőriztek valamit a korábbi tradíciókból, az oldal elrendezésében és a tipografizálásban tükröződő művészi érzék még sok könyvnek nyugodt méltóságot kölcsönzött, annak ellenére, hogy a betűk és az öntőformák már gyakran kopottak voltak, ez azonban eltűnt az antikva betűknek az angol nyomdászatba való behatolása után, s még az újabb erőfeszítések sem tudták ennek a káros következményeit teljesen jóvátenni. 1580-ig vagy talán még később is

gyakran látunk olyan érzékeny felfogást és ízléses kidolgozást, ami szerves egésszé teszi a könyvet, és mesterségbeli tudásra vall — ezek olyan erények, amelyek teljesen hiányoznak a későbbi könyvekből, ahol túlságosan gyakran akarnak a könyv általános képébe nem illő, találmányra választott díszekkel vagy össze nem illő betűkkel hatást elérni. Meglehetősen nehéz különbséget tenni jó és átlagos nyomdászok között, de a jobb nyomdászmesterek között említhetjük meg Thomas Berthelet-t, VIII. Henrik nyomdászát, aki ismert könyvkötő is volt, Richard Grafton-t, Reyner Wolfe-ot, John Day-t, akinek a kiemelkedő szerepéről már volt szó, Richard Jugge-ot, a *Püspökök Bibliájának* nyomdászát, Henry Denham-et, aki készített néhány ízléses nyomtatványt 1564 és 1589 között, Thomas Vautrollier-t, a hugenotta nyomdászt és utódát, Richard Field-et, Thomas East-et, aki kottákat nyomott, William Stansby-t, aki nagyon sok könyvet csinált, szakszerűen, John Norton-t, aki az etoni nyomdát működtette, a két Barker-t és Felix Kingston-t.

A kor angol könyveiben található illusztrációk mélyen alatta maradnak a kortárs európai színvonalnak. A fametszetek, ha nem azokról a kopott dúcokról van szó, amelyek már Pynson és Wynkyn de Worde óta állandóan használatban voltak, akkor általában külföldi munkák ügyetlen másolatai, vagy időnként még sikertelenebb eredeti tervek alapján készültek. Fametszetes képeket használtak a *Püspökök Bibliájában* (1568), Foxe *Mártírok* könyvében, Holinshed *Krónikájában*, és még néhány másik könyvben. Barclay *Bolondok hajója* kiadása, amelyet Cawood nyomtatott 1570-ben, ugyancsak egy fametszet-sorozattal volt díszítve, de ezek csak a Pynson 1509-es kiadásában látható illusztrációk felelevenítései voltak. Találunk fametszeteket sok olyan könyvben is, amelyek gyakorlati kérdésekről szólnak, de szépirodalmi művek illusztrálására általában nem használták. John Day-nek köszönhető némi haladás ebben a művészeti ágban is, a nevezetesebb példák között említhetjük maga Day és William Cunningham, a szerző arcképét a *The Cosmographical Glasse* (1559) című műben.

A rézmetszet technikájának megjelenése, amelyet 1540-ben kezdtek használni Angliában, de csak később terjedt el, kétségtelenül hozzájárult a fametszet eltűnéséhez, és a legtöbb igényesebb kiadvány, ha illusztrációra volt szüksége, az új művészetet hívta segítségül. A *Püspökök Bibliájának* első kiadása, amelyet Jugge nyomtatott 1568-ban, a fametszetek mellett tartalmaz két szövegekőzi rézmetszetet is, Leicester grófja és Lord Burghley arcképét, és egy bonyolult emblémát ábrázoló rézmetszett címlapot is, amelyben a királynő arcképe is megtalálható. Sir John Harrington *Orlando Furioso*-fordítása, melyet Field adott ki 1591-ben, negyvenhat egész oldalas rézmetszettel van díszítve, Sir William Segar *Honor, Military and Civill*-jében (Katonai és Polgári Becsület) (1602) nyolc rézmetszett arckép található, Sandys 1616-ben megjelentetett *Relation of a Journey*-je (Egy utazás elbeszélése) számos, tájakat és helyi viseleteket bemutató rézmetszetet tartalmaz.<sup>32</sup> A rézmetszetet térképek és helyrajzi sajtások ábrázolására is felhasználták olyan művekben, mint Camden *Britannia*-ja (1607),<sup>33</sup> Drayton *Poly-Olbion*-ja (1613)<sup>34</sup> és

32 George Sandys olaszországi és keleti utazásokat tett, később járt Amerikában is, de csak 1621 után, így ez arról nem szólhat. Egyébként Ovidius-fordító is volt.

33 Willliám Camden helytörténész volt, *Britanniáját* eredetileg latinul írta, de 1610-ben lefordították

John Smith kapitány *General History of Virginia* (Virginia általános története) (1624) című műve.

A könyvek díszítésére, az illusztrációk mellett a régebbi nyomdászok főleg díszes iniciálékat használtak. Hamarosan felfedezték, hogy a címlapot szegélyező keret is hatásos díszítménye lehet a könyvnek, és néhány esetben a könyv minden oldalára tettek ilyen keretdíszet. Ezeknek a keretdíszeknek a mintája különféle lehetett: tekercs, arabeszk, építészeti elemekből álló keret, és néhány keretbe a nyomdászjegy is bele van foglalva. Időnként a keretdíszek a könyv témáját tükröző jelképes jelentést hordoztak, emblematikusak voltak, és ezeket később is felhasználták, más művekben, anélkül, hogy a tartalommal bármilyen kapcsolatban álltak volna. Az egyik legszebb ilyen egyedileg tervezett keretdísz Sidney *Arcadia*-jának 1593-as és 1598-as kiadásában láthatjuk. Egy másik keretforma, amely bájos is és hatásos is, és amelyet találoán csipkeszegélynek neveznek, kis, azonos jellegű díszekből épül fel. Mikor a rézmetszet elterjedt, gyakran díszítették a könyveket emblémát ábrázoló vagy szimbolikus jelentésű címlappal, mint például Drayton *Poly-Olbion*-jában (1613) és Bacon 1620-ban megjelent *Instauratio magna*-jában.

\* \* \*

Angliában a könyvnyomtatás kezdeti időszakában, mikor a hazai nyomdák az olvasók igényeit még csak kis részben tudták kielégíteni kiadványaikkal, a külföldi nyomdászokkal és könyvkereskedőkkel olyan liberálisan bántak, sőt egyenesen bátorították őket, hogy a szakma nagy része a külföldiek kezére került. De a 16. század elején a hazai mesterek már erősen kezdték érezni a verseny szorítását, és a következő években többször is történtek kísérletek az idegen elemek kiszorítására és a külföldön nyomtatott könyvek behozatalának korlátozására. Egy 1523-ban elfogadott törvény értelmében a külföldieknek tilos volt mást, mint angol nyomdászintást felfogadni, és 1529-ben egy másik törvény megtiltotta, hogy olyan külföldi, aki nem telepedett le már korábban Angliában, házat vegyen és műhelyt rendezzen be azért, hogy az angol királyság területén valamiféle kézműves mesterséget folytasson. Ezeknek a törvényeknek az volt a céljuk, hogy kiszorítsák a külföldieket a hazai kézműiparból, és egy még későbbi, 1534-es törvény, amely a külföldi konkurrenca ellen irányult, megtiltotta hogy bekötött könyveket importáljanak Angliába kereskedelmi céllal, és azt is elrendelte, hogy olyan külföldiek, akik nem telepedtek le Angliában [azaz nem a király alattvalói] nem árusíthatnak itt külföldi könyveket, csak nagykereskedelmi áron. Ez a törvény védte a hazai könyvkötőket és a kiskereskedőket, és ugyanakkor meg volt az az előnye is, hogy segítette korlátozni a lázító irodalom terjesztésére kínálkozó lehetőségeket.

Ezek az intézkedések végső soron megmentették a hazai ipart és kereskedelmet a külföldiek uralmától, de mivel a könyvek iránti igényeket nem lehetett annyira lecsökkenteni, mint amennyi könyvet Angliában nyomtattak — különösen a tudósok voltak rászorulva a külföldi nyomdák termékeire bizonyos irodalomfajtákból —

---

angolra, ez a kiadás eszerint latin, méghozzá a jelentősen bővített hatodik, az jelent meg 1607-ben.  
34 Míchael Drayton fő műve, honismereti költemény, görög címe valami olyasmit jelent, hogy sok áldás — ez Angliára vonatkozik, amelynek egyik neve Albion, és amelynek szépségeit dicséri.

tulajdonképpen nagy mennyiségben és állandóan folyt törvényes könyvbehozatal különféle külföldi könyvfajtákból. A 16. század első felében az egyházi szertartáskönyvek képezték a külföldi könyvbehozatal jelentős részét, és François Regnault, akinek Párizsban és Londonban is volt üzlete, ennek a speciális kereskedelemnek volt egyik vezető alakja. Más jeles, importtal foglalkozó külföldiek voltak a Birckman család tagjai, akiknek volt üzletük Kölnben, Antwerpenben és más városokban, és akik a 16. század nagyobb részében folytattak Londonnal üzleti tevékenységet. A nagy antwerpeni nyomdász-kiadó, Plantin könyvei valószínűleg igen nagy számban utat találtak Angliába, mert 1567-ben arról tárgyalt, hogy lerakatot nyit Londonban, de a terv meghiúsult.

A 16. század közepén külföldön nyomtatott angol könyvek zöme a kor elmérgesedett politikai-vallási vitáival állt összefüggésben, és vagy azért nyomták külföldön, mert a szerzők ott kerestek menedéket, vagy mert ott kisebb volt az esélye, hogy megakadályozzák a nyomtatást. A könyvek főleg Antwerpenből, Rouenből, Leuvenből, Leydenből és Dortból, Amsterdamból, ahonnan a „*Szeretet családja*”-könyvek jöttek, Middelburgból, főleg Richard Schilders nyomdájából, Genfből és Zürichből, a két protestáns erődből, Douayból és St. Omerből, a római katolikusok fellegváraiból származtak. Különösen nagy érdeklődést váltanak ki a kutatók körében az angol Biblia korai kiadásai, ezek közül sokat nyomtak a kontinensen, a legelső (a Coverdale-féle változatot) Zürichben 1535-ben, és a genfi [*kálvinista*] változat néhány kiadását, amelyek ugyan angol impresszummal jelentek meg, de valójában vagy Amsterdamban, vagy Dortban készültek. Foxe Mártírok könyvének első (latin) kiadását Bázelen nyomták 1559-ben, és William Turner *New herball*-jának (Új fűvészkönyv), 1568-ban, Kölnben, Arnold Birckman nyomdájában készült kiadása egy másik olyan angol kiadványfajta, amelyet szintén a külföldi nyomdáknak köszönhetnek az angol olvasók.

A nagy nemzetközi könyvbörze ebben a korban a fél évenként Frankfurtban tartott vásár volt. Erre a vásárra az európai kontinens minden részéről eljöttek a könyvszakma képviselői — a bázeli Frobenius, a genfi Estienne, az antwerpeni Plantin és más vezető nyomdászok a nagy központokból, akik jelentős mennyiségű könyvet hoztak magukkal, legújabb kiadványaikat és talán még mutatvány íveket is fontos új vállalkozásaikból. Itt gyűltek össze a könyvkereskedők is mindenünnen, egyesek azzal a céllal jöttek, hogy saját kiadványaikat adják el, de legtöbben azzal a vágygal a szívükben érkeztek, hogy feltöltsék készletüket a legújabb irodalommal, főleg olyan könyvekkel, amelyek vásárlóik ízlésének a legjobban megfelelnek. Ebben a korban, mikor a katalógusok még nagyon ritkák voltak, és még nem voltak olyan újságok, amelyek az irodalom híreit rendszeresen közölték és terjesztették volna, a vásár látogatása alkalmat adott íróknak, tudósoknak és könyvbarátoknak egyaránt, hogy megnézhessék az új könyveket, és megismerkedjenek az újonnan megjelent irodalommal.

Azt, hogy az a vásár milyen fontos helyet foglalt el még az angol könyvkereskedelemben is, mutatja az a megállapodás, amelyet a Stacionáriusok Céhe és a Cambridge-i Egyetem kötött egymással 1591-ben, mely szerint a cambridgei nyomdászok „minden egyes frankfurti vásár után, a vásárból való

hazatérésük után egy hónapig” szabadon kiválaszthatják a vásárból származó külföldi könyvek közül azokat, amelyeket ki akarnak nyomtatni. Az Angliából származó könyvek közül nem sokról volt valószínű, hogy vásárlókra találna a kontinensen, sok angol könyvkereskedő mégis részt vett a vásáron vagy képviseltette magát. A 17. század elején Henry Fetherstone, az a kereskedő, aki a Rózsához címzett boltban működött, a Szent Pál székesegyház melletti temetőnél, még távolabbról is gyűjtött könyveket, mint Frankfurt, és gyűjtésének eredményét megszemlélhetjük 1628-ban kiadott katalógusában, amely Olaszországban vásárolt könyveinek jegyzékét tartalmazza. A frankfurti vásár rendszeres angol látogatói közül talán John Bill volt ekkor a legnevezetesebb, a vezető angol stacionárius, akinek előkelő vásárlói között ott volt I. Jakab király és Sir Thomas Bodley is. Bill üzleti kapcsolatai nemcsak Frankfurtban, hanem egyéb európai centrumokban is meglehetősen kiterjedtek lehettek, mert 1617-ben érdemesnek tartotta elindítani a frankfurti vásár félévenként megjelenő könyvkatalógusának (*Messe-Katalog*) londoni kiadását, és ezt még 11 évig folytatta, és még ki is egészítette 1622 és 1626 között egy melléklettel az angol nyelven nyomtatott könyvekről (*Books printed in English*). Ez a melléklet már nem az első kísérlet volt az angol könyvek katalógusának elkészítésére. Andrew Maunsellé az érdem, aki valószínűleg a könyvek iránti szeretetétől ösztönözve hagyott fel eredeti selyemkereskedő foglalkozásával, hogy könyvkereskedő és az első angol bibliográfus legyen. Már korábban elég sok könyvet kiadott, mikor 1595-ben megjelentette az Angol Nyomtatott Könyvek Katalógusnak (*Catalogue of English Printed Books*) első részét, amely teológiai könyveket tartalmazott. Még ugyanabban az évben kinyomtatta katalógusa második részét is, amely a matematika, zene, hajózás, háború és orvoslás témakörével foglalkozó szerzőket dolgozza fel, és kb. 320 címet tartalmaz. Az utolsó rész befejezésében megakadályozta romló egészségi állapota, majd ezt követő halála 1596-ban. A harmadik és utolsó rész, mondta Maunsell, a „Humán tudományokról” szólt volna, „amelyben alkalmam lesz megmutatni, mi mindenünk van a mi saját nyelvünkön nyelvtanból, logikából, retorikából, jogból, történelemből, költészetből, politikából és a többiből, amelyek legnagyobb részt gyönyörködtető és élvezetes dolgokkal foglalkoznak”. Maunsellnek az a kísérlete, hogy jegyzékbe foglalja az angol nyomdatermékeket, nem talált követőre egészen John Bill 1622-es mellékletéig, de ezután már sok más jegyzéket is kiadtak, amelyek hidat képeznek 1668-ig, a negyedéves *Term Catalogues* (Negyedéves katalógus) indulásáig.

\* \* \*

Azokat a könyveket, amelyeket a kereskedő raktáron tartott a boltjában, eladásra, tárolhatta ívek alakjában, fűzve vagy teljesen kész állapotban, bekötve. Sok könyvet adtak el csak ívek alakjában, azaz csak összehajtogatva, és a kötés ilyenkor külön történt, a vásárló ízlésének és pénztárcájának megfelelően, és vagy maga a kereskedő, aki eladta a könyvet végezte el ezt a munkát, vagy bármelyik könyvkötő, akit a vevő választott. Az efemer jellegű fűzeteket vagy könyveket általában csak fűzték, azaz átszúrták egy nagy tüvel vagy árral, és fonallal vagy vékony bőrcsíkkal összevarrták, esetleg papír borítót is kapott, hogy a külső lapok



tisztán maradjanak, vagy előfordult, hogy még borítója sem volt. Egy 1586-os rendelkezés alapján az ilyen módon fűzött könyvek nem lehettek negyven ívnél vastagabbak, ha folio alakúak voltak, vagy tizenkét ívnél vastagabbak, ha nyolcadrés alakúak voltak, vagy hat ívnél vastagabbak, ha tizenkettős alakúak voltak, minden olyan könyvet, amelyik ennél több ívből állt, szabályosan, fűzőprésszel kellett összefűzni. Kötve csak olyan könyveket tartottak raktáron, amelyeket állandóan kerestek. Ezeket vagy bőrbe kötötték, és a leggyakrabban juh vagy borjúbőrt használtak, vagy pergamenbe, két selyemszalaggal díszítve, hogy csukva lehessen tartani a könyvet (össze lehessen kötni), vagy köthették papírtáblákba is.

A 16. század első felében ezeket a kereskedelmi úton kapható bőrkötéseket általában — gyakran igen szép mintájú — táblanyomóval díszítették, a minták közt sokszor szerepelt a királyi ház címere és a Tudor család rózsája. A későbbi táblanyomók színvonala jelentősen a korábbiak alatt maradt, mind a minták, mind pedig a történeti érdekesség szempontjából, és az idők folyamán ezt a díszítésfajtát felváltotta a görgő, egy olyan könyvkötő-bélyegző, amely szalag formájú díszítést vitt a kötésre, és ebben a szalagban állandóan ismétlődött az alapminta. Ezzel a módszerrel könnyű volt díszítést készíteni akár egy folió alakú könyv kötésére, akár egy kis alakú könyvére, de a bélyegzővel végzett munka gépies jellege hamarosan éreztetni kezdte hatását a díszítésen is, és gyors hanyatlás következett be mind a görgők nagyságában, mind a minták minőségében, és ezután a dombornyomás gyakorlatilag kiveszett a könyvkötésből Angliában.

A díszkötések rendszerint gazdag könyvgyűjtők vagy a királyi család tagjai számára készültek, és gyakran tükrözték a tulajdonos személyes ízlését vagy valamilyen kötésmóddhoz való vonzódását. Az Olaszországból behozott, 15. század végi módszert, az aranyozást először VIII. Henrik uralkodása alatt kezdték használni Angliában, valószínűleg a király nyomdásza és könyvszállítója, Thomas Berthelet honosította meg. Azokon a számlákon, melyeket Berthelet nyújtott be a királynak olyan kötésekért, amelyeket a számára végzett és olyan könyvekért, amelyeket neki vásárolt 1541 és 1543 között, számos példát találunk erre az új kötési stílusra, némelyik úgy szerepel a leírásban mint „pazar, bőrbe préselt aranyozás” vagy „velencei módi szerint kötve”, míg mások „bőrszín bársonyba” vannak „kötve, és arannyal (be)írva”. Az angol aranyozott bőrkötések ebben a korszakban, sőt egészen a 16. század végéig, szinte csak külföldi stílusokat utánoznak, de ezek közül is uralkodó a francia befolyás. Nemcsak a könyvkötők nagy része volt külföldi, hanem az angol könyvkötő mesterek is leginkább csak másolták a külföldi mintákat.

A 16. század második felének egyik kedvenc angol kötési stílusa a lyoni divatot utánozta, amelynek az volt a lényege, hogy nagy arany középső- és sarokdíszek voltak elhelyezve síma vagy arany keretben, és az alap vagy teljesen síma, dísztelen maradt, vagy apró díszítményekkel volt telehintve. Ez a stílus divatban volt még I. Jakab uralkodása idején is. Parker érseknek, akinek széles érdeklődési körébe a könyvkötés is beletartozott, szintén volt saját házi könyvkötője, és a *De antiquitate Britannicae ecclesiae* (Az angol egyház régi voltáról) című művének az a példánya, amelyet külön Lord Burghley számára készíttetett ajándékba, és amelyet „az én emberem kötött be”, lyoni kötéssel készült. Viszont ugyanennek a könyvnek az a

példánya, amelyet a királynőnek ajándékozott, díszes, szép hímzett kötésben volt, valószínűleg a királynő ízlésére tekintettel, mert Erzsébet láthatólag a hímzett kötésekkel szerette, és a bársonyba, főleg vörös bársonyba kötött, arany vagy ezüst veretes könyveket. Ebben közös volt az ízlése utódjával [I. Jakab], akinek a számára 1609-ben Robert Barker, a király akkori nyomdásza és könyvkötője, „karmazsin, bíbor és zöld színű bársonyba” kötött könyveket, és „tafotába, arany csipkedísszel”. I. Jakab, aki nagyon szerette a pompás kötésekkel, sok könyvet köttetett finom bőrbe, és ezeknek a táblájára rendszerint a királyi címet nyomták arannyal, az alapja pedig apró Bourbon liliomokkal vagy más egészen kicsi emlékekkel volt telehintve. Egy másik, a 16. században elterjedt kötési stílus a síma bőr- vagy bársonykötés volt, áttört ezüst kapcsokkal és sarokveretekkel. A díszes hímzett kötések, amelyekhez színes selyemszálakat, arany és ezüsthonalat és időnként még gyöngyöket is használtak, jellegzetesen angol stílus volt.

Azok között a nevezetes gyűjtők között, akik saját külön kötéssztylust alkalmaztak, említhetjük meg Thomas Wottont, aki [a híres francia könyvgyűjtő, Jean] Grolier [de Servières] stílusát és mottóját vette át és Robert Dudleyt, Leicester grófját, akinek jellegzetes stílusa a síma kötés volt, a könyvek táblájára ismert jelvénye, a medve és egy görcsös bot és nevének kezdőbetűi voltak domborítva. De voltak ebben a korszakban könyvbarátok is, nemcsak könyvgyűjtők, és az ember szíve inkább Parker érsek tudóshoz illő könyvtárának vagy Ben Jonson síma barna foliánsainak és ismerős feliratuknak: „Sum Ben: Jonsonij” [Ben Johnsoné vagyok] és mottójuknak „Tanquam explorator” [úgy is mint felfedező] láttán hajlamos felmelegedni.

A 17. század elején dolgozott Etonban egy jó könyvkötő, akinek általában „tele volt a keze munkával, a feje pedig az ital gőzével”. Oxfordban Pinart és Milles kötötte Sir Thomas Bodley könyveit, és Cambridgeben, ahol szép munkát végeztek, Nicolas Ferrarnak sikerült megszereznie annak a könyvkötőnőnek a szolgálatait, aki „csak ritkán kötött könyveket”, és az ő példájának hatása látszik azokon a jellegzetes kötésekben, amelyek Little Gidding településsel és Mary Collet nevével hozhatók kapcsolatba.<sup>35</sup>

\* \* \*

A könyvszakmában dúló éles konkurrenciaharc ellenére, és bár igen sok könyvet nyomtattak, a könyvek egyáltalán nem voltak olcsók. Persze azt el kell ismerni, hogy többé már nem a gazdagok fényűzése volt a könyv, és nagyon valószínű, hogy az áruk már elérhetővé tette a könyveket azok számára, akik felhasználóként szóbajöhetnek. Ha az akkori árakat kb. nyolccal szoroznánk, nagyjából megkapnánk a mai értékét,<sup>36</sup> de ne felejtjük el, hogy az említett összeg gyakran a kötetlen ívek ára, és a kötetelés költségét ehhez még hozzá kell számítani.

---

35 Nicolas Ferrar, a cambridge-i Clara College fellow-ja 1625-ben visszavonult Little Gibbingbe, pap lett és egy kis anglikán közösséget alapított. Imával és elmékedésekkel foglalkoztak; 1646-ban a Parlament csapatai szétkergették őket. — Little Gibbing Story Books: a közösség egy tagja, Mary Collert kötötte be, regények, vallásos diskurzusok vannak benne.

36 Ez a könyv az 1930-évek közepén jelent meg, és inkább a húszas évek árára vonatkozhatnak, amit itt mond, de a mai árakra semmi esetre sem.

A hivatalosan kiadott könyvek árát időnként külön szabályozással maximálták, így például a hivatalos imakönyv, a *Book of Common Prayer* (1549) első kiadását, amint ez a királynak a könyv végére nyomtatott rendeletéből kitűnik, nem volt szabad drágábban árusítani, mint példányonként 2 shilling 6 pennyért fűzve, és 3 shilling 8 pennyért kartonálva vagy papírtáblákba kötve. Ezt a szabályozást nagyon is indokoltá tette az a tény, hogy az ilyen típusú könyvek nyomtatásának jogát rendszerint egy bizonyos nyomdász kapta meg privilégium gyanánt, és ezért nem volt kitéve a konkurrencia egészséges hatásának. Egy furcsa kis fűzet, amelynek címe *Scintilla, or a Light broken into darke Warehouses* (Szikra avagy a sötét raktárakba betörő fénysugár), és 1641-ben jelent meg név nélkül, érdekes fényt vet a privilégiumok birtokosainak viselt dolgaira, és arra, hogyan verték fel a szilárdan a markukban tartott könyvek árát. A templomok számára árult Bibliák árát, amelyek korábban 30 shillingbe kerültek, most a röpirat szerint két fontra emelték,<sup>37</sup> és a nagy folio alakú, antikva betűvel nyomott<sup>38</sup> Bibliákat, amelyeket régebben 12 shilling 6 pennyért árultak, újabban 20 shillingért adtak [*1 shilling = 12 penny, 6 penny = fél shilling*]. Egyéb Biblia-kiadások ára a következőképpen alakult: a cambridgei negyedréti alakú Biblia a Zsoltárokkal egybekötve 7 shilling lett, a londoni negyedréti alakú Biblia, jegyzetekkel és konkordanciával együtt ugyancsak 7 shilling, és a nyolcadréti alakú Bibliák 3 shilling 4 pennybe kerültek. Az Ó vagy Új Testamentum magában 10 pennybe került nyolcadréti alakban, és 7 pennybe tizenkettéréti alakban, az imakönyv (*Book of Common Prayer*) 3 shillingbe folió alakban, és 1 shilling 6 pennybe negyedréti alakban. Az *oxfordi és cambridgei latin nyelvtankönyv* (*Grammar of Oxford and Cambridge*) 5 penny volt, *Camden görög nyelvtana* (*Greek Grammar*) pedig 8 penny, ennek volt egy későbbi, Franciaországban nyomott kiadása is, ezt négy és fél pennyért árulták.

1598-ban a Stacionáriusok Céhe, azzal a szándékkal, hogy letörje a túlzottan magas árakat, azt az általános rendelkezést hozta, hogy újabban bejegyzett szövegeket, amelyekben nem voltak képek, nem lehetett drágábban árusítani, mint 2 ívenként 1 pennyért, ha pica, antikva vagy kurzív betűvel volt szedve, latin szöveg esetében, vagy antiva vagy kurzív betűvel, angol nyelvű szöveg esetében, illetve másfél ívenként 1 pennyért, ha breviáriumhoz használt [*brevier type: Bourgeois és Minion közötti betűnagyság, például canon, pica stb.*] vagy az ábécés könyvekben alkalmazott hosszú betűvel [*long primer letter: a Paragon és az English közötti nagyság, két soros, nagy alakú betű*] volt nyomva. Tehát egy 360 oldalas, negyedréti alakú könyv, kis betűkkel szedve, ív alakban 2 shilling 6 pennybe került, ez ma kb. 1 fontnak felel meg [*megint messze nem reális adat mára*]. Ilyen áron Shakespeare összes műveinek első folio kiadása, amely majdnem 1000 oldalas volt, kb. 14 shillingbe kerülhetett, az a gyakran idézett állítás, mely szerint a tényleges ára egy font volt [*20 shilling*], nem látszik eléggé megalapozottnak, állítólag egy olyan kézírásos bejegyzésből vették át, amely az Első Folio egy ma már megtalálhatatlan

---

37 A régi számítás szerint 20 shilling volt egy font, tehát 40 shilling lett belőle, illetve másfél fontból két font.

38 Ezt azért említi, mert az antikva betűvel többet lehetett kinyomtatni ugyanabból a szövegből, mint a gót betűkkel.

példányában szerepelt. Shakespeare Szonettjeinek egy példányáért Alleyn, a színész 5 pennyt fizetett 1609 júniusában. Negyedréti alakban kiadott színdarabokat és hasonló nyomtatványokat általában 6 pennyért árultak a kiadók, és efemer röpiratokat két, három vagy négy pennyért lehetett vásárolni.

1576-ban az a Biblia, amelyet a cambridgei Királyi Kollégium (King's College) vett refektóriumába, hogy étkezések alatt felolvassanak belőle, 16 shillingbe került, és 1585-ben az oxfordi Új Kollégium (New College) 10 shillinget fizetett Diodorus Siculus Estienne-féle kiadásának egyik példányáért. Az oxfordi Corpus Christi Kollégium, ahol gyakran vásároltak könyveket, 1604-ben 3 shilling 6 pennyt adott ki John Rainolds *De idolatria ecclesiae Romanae* (A római egyház bálványimádásáról) című művéért. A kollégium megvette Francis Bacon *VII. Henrik története* (History of Henry VII) című könyvét is, 7 shillingért, megjelenése idején, 1622-ben, és 3 font, 8 shilling és 6 pennyt fizetett a *Purchas his Pilgrimes*-ért, amely négy kötetben jelent meg 1625-ben. 1621-ben Dodoens *Niewe herball* című fűvészkönyve 6 shillingbe, Selden *Titles of Honour*-ja 5 shillingbe került. Valószínű, hogy az idézett példákban a kötés mindenütt benne van az árban.

Csak találgathatjuk, milyenek lehettek a könyvkereskedők és kiadók hírdetési módszerei. Azok a könyvvásárlók, akik a fővárosban laktak, biztosan eljártak a könyvkereskedők boltjaiba, hogy megnézzék az új könyveket, és beleolvassanak az újdonságokba, és a legújabb brossúra címlapja, amely ki volt tűzve a bolt ajtófélfájára vagy más feltűnő helyre, bizonyára a szemébe tűnt azoknak, akik szerettek volna már valami újat látni vagy olvasni. A balladákat valószínűleg házalók terjesztették az utcákon és a forgalmas útkereszteződéseken, de könyveket biztosan nem lehetett így árulni, mert a Stacionáriusok nyilvántartása feljegyzi, hogy elkoboztak egyes könyveket, amelyeket „az utcán árultak, pedig ez ellenkezik London város rendelkezéseivel”. A katalógusok még nem jöttek divatba, néha egy-egy előszóban említést tesznek a könyv szerzőjének egyéb munkáiról, de csak a XVII. század közepe után találkozunk először néhány könyvben egy olyan bekezdéssel is az előszóban, amely arról értesíti a „nyájás olvasót”, hogy rövidesen várható a szerző egy új művének megjelenése, és csak a század vége felé támadt a kiadónak az a szerencsés ötlete, hogy egy olyan plusz lapot illesszen be könyvei végére, amelyet kiadványai hírdetésére használt fel.

\* \* \*

A vidéket a nagyobb városokban stacionáriusok látták el könyvekkel, és a nagy, rendszeres időközönként megtartott vásárok, míg a kimondottan népszerű, olcsó irodalmat a vándor árus vagy a házaló vitte magával batyujában a távolabbi vidékekre. Stacionáriusok a legtöbb nagyobb városban működtek, néha még könyveket is adtak ki, de kiadványaikat természetesen Londonban nyomták, vagy társultak londoni stacionáriusokkal kiadói vállalkozásra, és a kiadásnak az a része, amelyet a vidéki kereskedő elvitt, impresszumában rendszerint az ő nevét is feltüntette. York városában volt egy stacionárius és könyvkötő céh, új céhkódexüket 1554-ben hagyták jóvá. Anglia keleti részén Norwich-ban, nyugati részén pedig Chester-ben és Exeter-ben voltak fontos kereskedelmi központok, Shrewsbury-ben

Roger Ward-nak, egy londoni kalóz kiadónak volt boltja, és ide szállította nagy mennyiségben illegálisan nyomtatott *Abécé és katekizmus*-ait 1582-ben, és még John Norton-nak volt egy boltja, amelyet alkalmazottja, Edmond Wats vezetett a messzi Edinburg-ben. A főbb vidéki vásárok között említhetjük az oxfordi, bristoli, salisbury, nottinghami, ily, conventry és a mind közül legfontosabb, Cambridge melletti híres sturbridgei vásárt. Ezek a vásárok fontos szerepet játszottak az angliai belföldi könyvkereskedelemben, és a könyvkereskedők számára következő évi készletük fő beszerzési forrásai voltak. A vásárokon a londoni és vidéki stacionáriusok is részt vettek, és a nagy tételekben való könyvkereskedelem volt az itt folyó ügyletek egyik leglátványosabb oldala, sőt, a vidék szempontjából az új könyveket gyakorlatilag ezeken a vásárokon hirdették, és a könyvek megjelenését gyakran úgy időzítették, hogy egybeessenek a vásárok időpontjával.

A 16. század első felében még folyt nyomtatás vidéken is, Oxfordban, St. Albansben, Yorkban, Cambridgeben, Tavistockban, Abingdonban, Ipswichben, Worcesterben és Canterburyben. Ezek a nyomdák főleg teológiai és liturgikus jellegű műveket és grammatikákat adtak ki, és kevéssel vagy semmivel sem járultak hozzá az angol irodalom fejlődéséhez, kivéve néhány olyan könyvet, mint Boëtius *Boke of Comfort*-ja (De consolatione philolosphiae), amelyet a tavistocki kolostorban nyomtak 1525-ben, Lydgate *Lyfe and Passion of Seint Albon* (Szent Albin élete és szenvedése) című műve, melyet a st. albansi John Herford nyomdájának tulajdonítanak, és 1534-ben jött ki, és ugyancsak Lydgate *Churle and the Bird*-jének (A parasztember és a madár) évszám feltüntetése nélkül megjelent kiadása, amelyet valószínűleg John Mychell nyomott ki canterbury nyomdájában.

1557-ben — azaz a Stacionáriusok Céhe bejegyzésének évében — ezek a nyomdák már nem léteztek többé, és egészen a cambridgei nyomda 1583-as újra megindulásáig Angliában, vidéken az egyedüli nyomdászati tevékenység Anthony de Solempne nevéhez fűződik, aki 1568 és 1580 között, Norwich-ban holland nyelvű könyveket nyomtatott az itt élő németalföldi menekültek számára, s tevékenységéhez nagy valószínűség szerint megkapta a királynő engedélyét. Bár a Stacionáriusok Céhének adott nyomdászati privilégium nem volt oka a vidéki nyomdák megszűnésének, a cambridgei nyomda újra felállításával szembeni ellenállásuk világosan mutatja, hogy bármilyen felélesztési kísérletet azonnal elfojtottak volna.

A cambridgei egyetemnek VIII. Henrik adta meg 1534-ben azt a jogot, hogy választhat magának „három stacionáriust, vagy nyomdászt, vagy könyvárust”, de bár az engedély alapján rendszeresen neveztek ki nyomdászokat, tényleges nyomtatás nem folyt Cambridgeben John Siberch nyomdájának 1522-es megszűnésétől egészen Thomas Thomasnak egyetemi nyomdásszá való kinevezéséig, 1582-ig. A Stacionáriusok Céhe, mikor hírért vette az egyetem szándékának, hogy egyetemi nyomdát állít fel, veszedelmes versenytársat sejtett a dologban, és privilégiumának megsértését, és mikor a Thomas nyomdaja számára szánt „sajtót és berendezést” nyomozóik felfedezték, lefoglalták és visszatartották. Ebben az akciójában támogatta a céhet London püspöke, John Aylmer is, aki bár úgy tett, mintha nagyon szíven viselte volna a nyomdászat érdekeit, kétségtelenül megrémült attól a gondolattól, hogy esetleg mekkora hatalmat fog adni ez a nyomda a

cambridgei puritán párt kezébe. Az egyetem kancellárjához, Lord Burghleyhez fordult segítségért, a sajtó visszaszerzése érdekében, és így sikerült érvényesítenie a pátensthez való jogát, azonban a londoni céhvel való féltékeny marakodás még sok évig folytatódott, váltakozó sikerrel és megtorló akciókkal mindkét fél részéről, de mindent összevéve az egyetem folyamatosan és állhatatosan haladt célja felé, és végül sikerült minden kétséget kizáróan elismertetnie a nyomdához való jogát.

Thomas nemcsak az egyetem nyomdája, hanem a King's College-hez tartozó tudós (fellow) is volt, és egy olyan latin szótár szerkesztője, amelynek 1610-ben már nyolc kiadását jelentette meg a cambridgei nyomda. Thomas halálakor, 1588-ban John Legate lépett a helyébe, de 1609-ben visszaköltözött Londonba, és Cantrell Legge vette át hivatalát. A cambridgei nyomda termékei között természetesen túlsúlyban vannak a teológiai és az egyetemi oktatáshoz szükséges humán tudományos témák, és irodalmi szempontból alig találunk benne valami érdekeset. Egyes olyan műveket, mint például a *The Returne from Parnassus* (Visszatérés a Parnasszusról) (1606), Thomas Tomkis *Albumazar* (1615) vagy George Ruggle *Ignoramus* (Tudatlan) (1615. április 18-án jegyezték be a Stacionáriusok Céhénél) című darabját, melyekről azt vártuk volna, mivel iskoladrámák, hogy az egyetem kiadásában jelenjenek meg, Londonban nyomtatták és adták ki.<sup>39</sup>

A nyomtatás felélesztése az oxfordi egyetemen, két évvel később nem részesült ilyen viharos fogadtatásban, annak ellenére, hogy az egyetemnek nem volt olyan királyi pátenst, mint Cambridge-nek. Annak, hogy mentes maradt minden beavatkozástól, lehetett valami köze ahhoz, hogy Leicester grófjának védelmét élvezte, aki az egyetem kancellárja volt, és az ő védnöksége alatt állították fel a nyomdát. Akárhogy is történt a dolog, Joseph Barnes, akit az egyetem nyomdásnak nevezett ki, azonnal támadásba lendült a londoni tábor ellen, és még abban az évben, amikor dolgozni kezdett (1585), újra kinyomta a londoniak egyik „legkelendőbb szövegét”. John Wight, az a könyvkereskedő, akinek a neve alatt a mű (Parsons *Christian Exercise* /Keresztény ájtatosság/ című munkája) már korábban be volt jegyezve a Stacionáriusok lajstromába, mikor tudomást szerzett a kalózkidásról, a fiát küldte Oxfordba, aki megvette Barnestól az összes példányt, készpénzen, Barnes pedig becsületére megfogadta, hogy soha többé nem nyomja ki a könyvet. De ígérete és Wight „előzékeny viselkedése” ellenére, Barnes, aki ilyen módon pénzhez jutott, azon nyomban két másik nyomást hozott ki a könyvből, és amikor a londoni nyomdászok megtorlásul újrayomták Thomas Binson *Christian subjection and unchristian rebellion* (Keresztény engedelmesség és keresztényietlen lázadás) című művét, amelyet Barnes éppen előzőleg adott ki, a titkos tanács megakadályozta őket ebben, sajtójukat és felszerelésüket elkobozták, és egyiküket börtönbe vetették. Az oxfordi nyomdát hivatalosan 1586-ban ismerték el, a Csillagkamara rendeletével, amely egy sajtót és egy nyomdász inast engedélyezett az egyetemnek.

1586-ban Barnes kinyomtatta Johannes Chrysostomos *Homiliáit* görög betűkkel, és 1595-ben elkészítette első velszi nyelvű könyvét, a *Perl mewn adfyd*-ot, Otto Wermueller művének fordítását. Mielőtt 1617-ben lemondott oxfordi egyetemi

39 Ezeket a drámákat cambridgei tanárok írták, részben külföldi minták alapján. Londoni kiadásuk valószínűleg I. Jakab dráma-szeretetének köszönhető, előtte bemutatták ezeket a darabokat.

nyomdászai állásáról, Barnes kiadta nyomdájában Theokritosz hat versének angol fordítását versben [*az angolok rendszerint prózában fordítják a verseket*] (1588), Richard of Bury *Philobiblion*-ját (1599), „a könyvek iránti szeretetről szóló első könyv első angol nyelvű kiadását”, John Davies *Microcosmos*-ának két kiadását, John Smith kapitány *Map and description of Virginia* (Virginia térképe és leírása) (1612) című munkáját és Nicholas Breton, Thomas Churchyard és Richard Hooker műveit. Barnes utóda John Lichfield lett, aki 1635-ig nyomtatott Oxfordban, Robert Burton *Anatomy of Melancholy* (A búskomorság anatómiája)<sup>40</sup> című művének első négy kiadása (1621–1632) teszi méltán híressé a nyomdát működése alatt. Laud érsek, mikor 1630-ban az egyetem kancellárja lett, nagy gondot fordított az oxfordi egyetemi nyomda érdekeinek támogatására, és egyik legelső cselekedete ebben az irányban az volt, hogy I. Károly királytól oklevelet szerzett az egyetemnek, amely a cambridgeivel egyenlő kiváltságokat ruházott a nyomdára.<sup>41</sup>

1610 és 1613 között Aranyaszájú Szent János (Johannes Chrysostomos) műveinek görög nyelvű kiadását nyomtatta ki nyolc folio kötetben Sir Henry Savile sajtóján, az etoni kollégiumban John Norton, a király nyomdása latin, görög és héber nyelvű könyvekre. Még öt másik könyvről tudjuk, hogy az etoni nyomdában készült 1615 előtt, mikor megszűnt a nyomda. A híres görög betűtípus, az „ezüst betű”-t Sir Henry Savile később az oxfordi egyetemnek ajándékozta.

A nyomtatásnak az egyház és az állam érdekében való szabályozása, ennek a politikának a szigorú és következetes érvényesítése a rendszer ellenfeleit, egyfelől a pápistákat, másfelől a puritánokat természetesen arra kényszerítette, hogy titokban nyomtassanak, és a 16. század második felében számos engedély nélküli nyomda működött Angliában. Thomas Cartwright, Whitgift puritán ellenfele titkos sajtóján készült 1572-ben a *Figyelmeztetés a Parlamentnek* (An admonition to the Parliament), és sok hasonló traktátus követte még, mielőtt felfedezték és elkobozták a sajtót Hempstead-ben. 1580–1581-ben egy jezsuita nyomda, amely kapcsolatot tartott Robert Parson-szal<sup>42</sup> és Edmund Campion-nal, működött először East Ham-ben, a Greenstreet House-ban és később Stonor Park-ban [*valószínűleg főúri házak nevei*]. De a tiltott irodalom titkos és állandóan egyik helyről a másikra menekülő forrásai közül a legfontosabb az volt, amelyiket Marprelate nyomda néven ismerünk, és amelyet az előző kötetben mutattunk be.<sup>43</sup>

---

40 Híres és népszerű, bár ma már keveset olvasott mű, barokkosan cikornyás stílusa miatt. Az emberi balgaságokat mutatja be, böles humorral, és rendkívüli műveltségre valló idézetanyaggal. A kor humán műveltségének enciklopédiája.

41 William Laud szintén az egyetem egykori hallgatója volt, mint ahogy Lord Burghley a cambridgei, tehát a kancellárok lehetőleg régi növendékek voltak. Laud canterbury érsek lett, I. Károly egyik fő támasza volt a Parlament elleni harcában, és az anglikán egyház végső szakadását, szektákra és államegyházra jelentősen előmozdította. Az angol forradalom alatt lefejezték.

42 Angol jezsuita, Campion társa a titkos angliai tevékenységben, Campion kivégzése után külföldre ment, és onnan irányította az angliai jezsuita tevékenységet haláláig, főleg Spanyolországban és Rómában élt.

43 ohn Whitgift canterbury érsek volt, aki Erzsébet és I. Jakab támogatásával sokat tett azért, hogy az angol reformációt a kálvinizmus felől a püspöki önkényuralom alatt álló anglikanizmus felé vigye. Thomas Cartwright a presbiteriánusok, a kálvini reformáció képviselője volt, eredetileg a cambridgei egyetem teológia professzora — mindkét egyetem a puritánokkal rokonszenvezett, de a presbiteriánus tanok hírdetése miatt Genfbe kellett menekülnie. Erzsébet szívből utálta a

Skóciában 1508-ban vezették be a nyomdászatot, és a skót nyomtatás azonnal erősen nemzeti jelleget öltött, és a külvilághoz közömbösen viszonyult, ami jellemző vonása maradt egészen addig, amíg a 18. század meg nem hozta az Angliával való egyesülést, és nem gyakorolt rá egyéb, látókör-szélesítő hatásokat. A skót nyomdák fő termékei hivatalos dokumentumok voltak, például statutumok és proklamációk az állam szolgálatára, latin nyelven írt művek a tudósok számára, tankönyvek az ifjúságnak, anyanyelvi irodalom a népnek, és teológia mindenkinek.

Akárcsak az első angol nyomda esetében, az edinburghi Chepman és Myllar is egy sor népszerű kis füzetrel próbálkozott elsősor, és ebből ma is megvan még kilenc darab, mindegyik csak egy példányban. Ezenkívül a feljegyzésekben nyoma maradt Vak Harry (Blind Harry) *Wallace* című műve egy töredékének, amelyet ugyanolyan betűvel nyomtak, mint a fenti füzeteket.<sup>44</sup> Az *Aberdeeni Breviáriumot* (Aberdeen Breviary), azt a művet, amelynek a kinyomtatására importálták a sajtót Skóciába, egyedül Chepman nyomta 1509 és 1510 között, és ezzel ennek a nyomdának a működése véget is ért.

John Davidson, aki 1541-ben Edinburghben nyomtatott, nem sokkal ezelőtt adta ki Boece *Skócia története* (History of Scotland) című művének Bellenden-féle fordítását, ez a skót nyomdászat kezdetének egyik fontos emléke.<sup>45</sup> Egy egy lapos töredék alapján, amelyet a néhai David Laing fedezett fel, valószínűnek látszik, hogy Davidson ugyancsak kinyomta Gawin Douglas *Palice of honour*-jának egy kiadását is. John Scot, aki St Andrewsban, majd később Edinburghben volt nyomdász 1552 és 1571 között, Sir David Lyndsay, Quintin Kennedy és Ninian Winzet műveit adta ki. A legelső olyan skót nyomdász, akinek elég sok terméke maradt fenn máig is Robert Lekpreuik volt, aki 1561-ben kezdett nyomtatni, és különösen Robert Sempill és a reformáció más politikusainak számos balladája miatt nevezetes, amelyek egy lapos nyomtatványában máig is fennmaradtak. Az első, Skóciában nyomtatott Bibliát, amely mémi viszontagságok után 1579-ben jelent meg, Bassandyne és Arbuthnet készítette, az utóbbi 1582-ben még kiadta Buchanan skót történelmének, a *Rerum Scoticarum Historia*-nak első és hibás kiadását.<sup>46</sup>

---

puritánokat, gerinces viselkedésük és a királyi hatalom iránti tiszteletlenségük miatt, s végső soron ő és I. Jakab legalább annyit, sőt többet tettek az epizkopaliánus államegyház megerősítéséért, mint Whitgift és Laud érsekek. Az *Admonition to the Parliament*, építve az angol Parlament puritán szimpátiájára, az anglikán egyház hierarchikus szervezetének eltörlését követelte. Az anglikán püspökök a világi önkényuralom szervezetét vették át, amit a puritánok nem tudtak elfogadni. A *Marpelate Traktátusok* Martin Marprelate álnéven jelentek meg, igazi szerzőjükről ma is vita folyik. Maró presbiteriánus szatírák Whitgift érsekről és egyházi cenzúra-rendeletéről (1586), melynek fő célja a puritánok elhallgattatása volt. 1588–1589-ben jelentek meg, összesen 7 traktátus. A nyomdát ezután felfedezték, egy embert kivégeztek, egyet bebörtönöztek, de valószínűleg nem az igazi szerzőt. Az Erzsébet-kor legtehetségesebb szatíraírójának kilétét ma is homály fedi.

44 Vak Harry, más néven *Henry a regős* (Henry the Minstrel) legismertebb műve egy 12.000 soros krónikás ének Sir William Wallace életéről. Wallace 13. századi skót nemzeti hős volt, aki I. Edward, angol király gyarmatosító törekvései ellen küzdött sikerrel. A költemény erősen angolelles.

45 Hector Boëthius, 16. századi skót író, a párizsi egyetem tanára, latin nyelvű történeti művek szerzője. A *Skócia története* III. Jakab trónalépéséig, a 16. század első negyedéig tart, és Holinshed *Krónikája* közvetítésével Shakespeare *Macbethjének* is forrása lett.

46 Sokáig ez volt a hivatalos skót történelemkönyv. George Buchanan, a szerzője I. Jakab, akkor még



Sir David Lyndsay összegyűjtött műveinek első, ma ismert kiadását 1568-ban nyomták Edinburgh-ben, ezt a kiadót, Henry Charteris, aki valószínűleg ennek a könyvnek a megjelentetésével kezdte meg hosszú pályafutását, előszóval vezette be. Charteris, aki 1580-ban megszerezte John Ross nyomdáját, a legnevezetesebb 16. századi skót könyvkereskedő. Barbour, Vak Harry, Henryson és mások művei mellett kiadta 1599-ben bekövetkezett haláláig Sir David Lyndsay műveinek legalább hat kiadását is. Azt a helyet, amelyet a 16. században Henry Charteris foglalt el Edinburgh-ben, a következő század első húsz évében Andro Hart töltötte be, az a könyvkereskedő, aki 1610-ben kezdett el nyomtatni, amikor megvette azt a sajtót, amelyet korábban Charteris használt. Az első könyv, amelyről tudjuk, hogy az ő nyomdájából került ki, egy folio alakú *Biblia* volt (1610), amely nagy hírnévre tett szert szövegének hibátlan pontossága miatt. A sok érdekes könyv között, amelyeket ő nyomtatott ki találjuk a hawthornden-i William Drummond, a merchiston-i John Napier és Sir William Alexander, Stirling grófja műveinek első kiadását, és számos régebbi író művének újabb kiadásait. John Wreittoun, aki 1624 és 1638 között működött Edinburghben mint nyomdász, 1627-ben kiadta a *Venus és Adonis*-t, az egyetlen olyan Shakespeare művet, amelyről tudjuk, hogy még a 18. század előtt ki-nyomták Skóciában.

A skót nyomdák termékeinek erősen nemzeti jellegére már utaltunk, de nem szabad elfelejteni, hogy ezek egyáltalán nem az ország egész könyvtermését képviselték. A Skócia és az európai kontinens közötti szoros szellemi kapcsolat, a hazai nagyon korlátozott lehetőségekkel együtt természetesen vezetett oda, hogy a tudós írók munkái, olyan íróké, akik szinte csak latin nyelven írtak, és egy európai olvasó közönségnek szánták műveiket, külföldön jelentek meg, és gyakran fordult elő, hogy a tudósok külföldre utaztak, hogy munkáik nyomtatását végig figyelemmel kísérhessék.

Skóciában nem volt a londoni Stacionáriusok Céhének megfelelő szakmai társulás, sőt a szakmában működő személyek nagyon kis létszáma teljesen feleslegessé is tette, hogy egy ilyen szervezet létrejöjjön. Az állam azonban időről időre hozott intézkedéseket, hogy meggátolja a nem kívánatos könyvek kinyomtatását vagy behozatalát, és rajta tartotta többé-kevésbé éber szemét a könyvszakma egészén, ennek ellenére, általánosságban véve elég nagy volt a szabadság, és csak a 17. század második felében kezdett érződni a privilégiumok bénító hatása. Mikor az edinburghi könyvkereskedők sértve érezték magukat az idegen könyvkereskedők behatolása miatt, megtalálták a módját, hogyan védekezzenek ellenük, a városi tanácshoz fordultak, és számos alkalommal jártak el így Thomas Vautrollier, John Norton és mások ellen.

A skót végrendeletekkel együtt letétbe helyezett tulajdon-leltárak nagyon érdekes bepillantást engednek a kor nyomdászának és könyvkereskedőjének raktárkészletébe, és a nyomdászok készletéről készült leltárak arra mutatnak, hogy sok népszerű mű példányszáma meglehetősen magas lehetett. Az 1585-ben elhunyt Robert Gourlaw, edinburghi könyvkötő és könyvkereskedő könyveinek jegyzéke nem kevesebb, mint

---

skót király nevelője volt, Stuart Mária esküdt ellensége, a protestantizmus híve.

hat lapot tesz ki abban a leltárban, amely a *Bannatyne Miscellany*-ben jelent meg, és ha úgy tekinthetjük, hogy az akkori igényeket tükrözi, akkor széleskörű és művelt olvasói érdeklődésre enged következtetni. A legjelentősebb helyet a tankönyvek, főleg a latin könyvek foglalják el benne, és a kisebb terjedelmű devotionalis irodalom, főleg zsolttárok és imakönyvek. Bőségesen képviselve vannak a klasszikus auctores is, az *Iliásszal* és *Odüsszeiával*, Ovidius *Átváltozásai*val, Arisztotelész *Etikájával*, Vergilius-szal, Terentius-szal, Apuleius-szal és Silius Italicus-szal. Erasmus is nagyon gyakran fordul elő, valószínűleg iskolásoknak való kiadásokban. A fő elem a teológia, különösen az elmélkedő jellegű; Bradford *Meditációinak* két példánya után, a tartalomra való minden tekintet nélkül „egy kis szerencsemondó könyv” három példánya következik. Sir David Lyndsay óriási népszerűsége jól megfigyelhető, és a könnyebb irodalom is bőven képviselve van balladákkal és egyéb kisebb anyanyelvi művekkel. A *Paraszt Péter látomása* (Piers Plowman) [John Gower műve, 14. századi] és Sir John Mandeville utazásai [szintén 14. századi] szerepelnek [a régebbi angol irodalomból], de a kortárs angol irodalom gyakorlatilag teljesen hiányzik, és egyáltalán nincsenek a jegyzékben színdarabok.<sup>47</sup> Találunk még két példányt a *Gargantuá*-ból, és egy héber nyelvtant.

A nyomtatás kezdeteit Írországbán a *Book of Common Prayer*, a hivatalos anglikán imakönyv kiadása jelenti, amelyet 1551-ben nyomott ki Dublinban Humphrey Powell, aki egy-két évvel korábban vándorolt ide Londonból. Nyomdájának másik, máig fennmaradt terméke két vagy három egylapos nyomtatvány és egy teológiai traktátus, amelyet 1556-ban jelentetett meg. 1571-ben egy egylapos nyomtatványt, költeményt az *Ítélet napjáról* (Doomsday) és John Kearney *ABC és Katekizmusát* (Aibidil Gaoidheilge, agus Caiticiosma) nyomták az első ír betűkészlettel. John Franckton, aki valószínűleg 1600-ban kezdte meg működését Dublinban mint nyomdász, szintén ír betűkkel nyomta ki Daniel érsek ír nyelvű *Új Testamentum* (1602) és anglikán imakönyv fordítását (*Book of Common Prayer*) (1608). 1618-ban Franckton sajtóját megvette a londoni Stacionáriusok Céhe, és 1640-ig használták [úgy tűnik, hogy Írországbán], ekkor William Bladen vette át, de az egyedüli, ebből a nyomdából származó olyan kiadványok, Sir James Ware 1633-ban megjelent *History of Ireland*-je (Írország története) előtt, amelyeknek van valami irodalmi értékük, csak Sidney *Arcadia*-ja 1621-ben és Sir Thomas Overbury *Wife*-ja, 1616-ban voltak.<sup>48</sup>

---

47 Ez Angliában az egyik legnépszerűbb műfaj volt, de a skótoknál a puritánokat soha nem tudták úgy kiszorítani, mint Angliában, és ők ádázul üldözték a színházat. Angliában is elérték, hogy hosszú időre udvari műfaj lett a színház, polgári műfaj helyett.

48 Költemény, igazi népszerűségét a függelékében megjelent jellemrajzoknak köszönheti, amelyek ekkor kezdtek divatba jönni Angliában. 1614-ben jelent meg Angliában, és sok kiadást ért meg. A szerző a Towerban pusztult el, fiatalon, homályos körülmények között.